

TÜRKİYE KÜTÜPHANELERİNDEN NOTLAR VE VESİKALAR II.

ADNAN SADIK ERZİ

II. Murad'ın Varna muharebesi hakkında feth-nâmesi

I. Varna muharebesi hakkında bibliyografya denemesi: § 1. Osmanlı kaynakları.— § 2. Memlûklü kaynakları.— § 3. Bizans - Grek kaynakları. — § 4. Batı - Hıristiyan kaynakları.— § 5. Muhtelif tetkikler.— II. Feth-nâmeler: § 1. Fatih Mehmed'in feth-nâmeleri.— § 2. Sultan Murad'ın feth-nâmesi.— III. Sarı Abdullah Ef. Münşeâtı (Es'ad Ef. Ktp. 3333)'nin tavsîfi.

I. VARNA MUHAREBESİ HAKKINDA BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

§ 1. İstanbul'un zaptından önce, II. Mehmed'in, babasının muvafakatiyle Edirne'de tahta geçişinden az sonra, Osmanlıları Balkan yarım-adasından çıkarmak için girişilen mühim bir askerî teşebbüsün, tekrar kumandayı ele alan II. Murad tarafından kat'î bir şekilde akamete uğratılmasıyla sona eren Varna muharebesi, sebep ve neticeleri bakımından XV. yüzyıl Osmanlı - Türk tarihinin olduğu kadar Güney - Doğu Avrupa tarihinin de en mühim hâdiselerinden biridir.

Bu hadise hakkında bilgi veren Türk - Osmanlı kaynaklarının başında, bizzat muharebeye iştirak eden İbrāhîm adlı bir zâtın kendi eliyle yazdığı bir kayıt gelir. Bu kayıt, Hâfız ü'd-dîn Ebû'l-Berekât 'Abdullāh b. Aḥmedi'n-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eserinin¹, şimdi Fatih Kütüphanesinde (Nr. 2053'de) bulunan nushasının baş tarafında boş bir yere yazılmıştır². Bu çok mühim kaydı buraya aynen naklediyorum :

« تاریخ محاربة مراد خان بن محمد خان بن بايزيد خان بن مراد خان بن

¹ Eser ve müellifi hakkında bk. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*. 2. basım, II, Leiden 1949, s. 251; II. Supplementband, 1938, s. 285.

² Bu kaydı ilk defa gören ve beni haberdar etmek lütfunda bulunan Sayın Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e teşekkür ederim.

ارخان بن عثمان طاب ثراهم و جعل الله الجنة مثواهم مع الكفار وهم لشكر عظيم وهو لشكر انكروس خذلهم الله في الدارين وقع الهزيمة في لشكر الكفار بعون الله تعالى ونصره وكثير الناس يكون شهيداً ومن الامراء امير الامراء قراجابك بن عبدالله وحسن باشا بن مولى الموالى شمس الدين بن فنارى طاب ثراهم ومن العلماء مولانا بدرالدين القاضى واردار يكتجسى ومن الفضلاء تاج الاصفا صو شيخ طاب ثراهم فى التاسع والعشرين من رجب المبارك فى حيو ميم ضاد (١٤٨) فى قرب المدينة المسماة بوارنه وأنا ابراهيم معهم لتكثير السواد.»³

Bundan sonra, Kāşifî'nin *Ġazā-nāme-i Rūm* adlı eserini zikretmek gerekir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan tarihe ait farsça yazmaların katalogunu yapan F. Tauer, daha 1932'de *Ġazā-nāme-i Rūm*'un İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne nakledilen Yıldız yazmaları arasında Nr. 936'da kayıtlı yegâne nüshasını tavsif etmiş, — herhalde pek sathî bir surette gözden geçirmiş olduğu — eserin, Varna muharebesini anlatmak üzere Velîyyü'd-dîn-zâde Ahmed Paşa'nın emriyle yazıldığını bildirmiş⁴; ve bu malûmat, ondan naklen muhtelif müellifler tarafından tekrar edilmiştir⁵. Halbuki eserin dikkatle tedktki ve "Sebeb-i nazm-ı

³ «Kalabalığı çoğaltmak maksadiyle» Osmanlı ordusunda bulunan İbrāhîm'in anlattığına göre 29 Receb 848'de Varna yakınında cereyan eden muharebede «ümerâdan» Emîrül-ümerâ (Anadolu Beğlerbeği) Karaca Beğ b. Abdullâh ve Hasan Paşa b. Şemsi'd-dîn b. Fenârî, «ulemâdan» Vardar Yenicesi kadısı Mevlânâ Bedrû'd-dîn. «fużalâdan» ise Şüh ölmüştür.

⁴ Bk. *Les manuscrits persans historique des bibliothèques de Stanbul*. Archiv Orientalni IV, 1932, s. 94, nr. 484.

⁵ Bk. Storey, *Persian literature. A bio-bibliographical survey*. Section II, Fasc. 2, London 1936, s. 412; Fuad Köprülü, *Ahmed Paşa maddesi*. İslâm Ansiklopedisi I, 1941, s. 191 b (Burada F. Tauer'in hatası, «eserin Ahmed Paşa'ya ithâfen yazıldığı» bildirilmek suretiyle biraz değişik olarak devam ettiriliyor); Fr. Babinger, *Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna < 1444 >*. Oriens. Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası, III, 1950, s. 249, n. 88 (Eserin Fâtih Sultân Mehmed'in emriyle yazılmış olabileceğini ileri süren Fr. Babinger, Kāşifî'nin Bursa'dan neşet etmesi ihtimalinden bahsediyor. Fakat, gerek bizzat kendi sözlerinden [Bk. *Ġazā-nāme*, Yıldız Ktp. Nr. 936, s. 9] ve gerekse Kabûlî'nin divânında bulunan kayıtlardan [Bk. *Külliyât-i Divân-i Kabult*, İstanbul 1948 = İstanbul fethinin beşyüzüncü

kitâb., kısmının okunması⁶, Kāşifî'nin *Ġazā-nāme-i Rūm'u*, Fatih Sultan Mehmed'in hayatından bahsetmek⁷ ve kendisine sunmak üzere yazdığını göstermektedir. Yalnız elde bulunan nusha noksan olup II. Murad'ın, oğlu Mehmed'i Dulkadır-oğlu Süleyman Beğ'in kızı ile evlendirme-

yıldönümü münasebetiyle yapılan İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından. Seri 3, Sayı 1, s. 209 v. d.] onun Türkiye'ye harieden geldiği kat'i olarak anlaşılmaktadır.

⁶ İst. Üniversite Ktp., Nr. 936, s. 8-12 :

جدا گشته از خویش و اهل و وطن
بروم آمده با هزار اضطراب
شده شهره در پیش هر خاص و عام
شاخوان چو حسان بمدح رسول
سخن گو چو بلبل بطرف چمن
دلم برده گوی خرد از میان
ز افلاس در چنگ محنت اسیر
بقفل بلاهای من شد کلید
بد احمد ابوالفضل بن ولی الدین
بعلم و هنر سرور خاص و عام
برو سوی سلطان عالی جناب
که اقبال و دولت بدان در گهیست
که با بخت برناست با رای پیو
که محمود بادش سر انجام کار
دلت را ازین غم رهایی دهد
بش روی خود را بچاک نیاز
در گنج معنی بجان بازکن
غزائامه روم را نظم ساز
بیساد آمدم داستان دگر
چو بر انبیا جهان جبرئیل
در آن دم که گفتم انیس القلوب
نهادم روان دست برچشم <و> سر
بدل شد به نیکی مرا جمله کار
بدو عرضه فرمودم این داستان
بمن داد خسرو بسی سیم و زر
.....
خوش آید می گفت یک داستان
ز شه نام و زمن سخن در جهان

در آن عهد بودم من پر عن
ز ملک عرب رفته از انقلاب
بقسطنطنیه گرفته مقام
بمدح شهنشاه کرده دخول
میان ظریفان هر انجمن
بچوگان معنی ز هر ذره دان
در آن حال بودم بغایت فقیر
در آنجا مرا شد رفیق بدید
کدام آنک اسمش ز روی یقین
گزین زمان بود و صدر انام
مرا گفتم کای کاشقی زین مآب
بسی اهل دل را بر آنجا رهیبست
در اول برو جانب آن وزیر
محمد مرآن آصف نام دار
که او با شہت آشنایی دهد
چو بیخ رخ آن شه دل نواز
بظاهر علم و هنر سازکن
بفرمان آن خسرو سر افراز
چو بشنیدم این قصه زان با خیر
که خضرم درین راه آمد دلیل
دلیم خضر بود با رای خوب
بقول صرین هر دو صاحب خیر
ز اقوال این هر دو نیکو شمار
برقم بنزدیک شاه جهان
مرا تربیت کرد آن تاجور
.....
بهر فتح ملکی از آن آستان
که تا یادگاری بماند از آن

⁷ Filhakika kısa bir mukaddime (S. 1-3) ve bir na't-i nebî (3-4), Fâtih için yazılmış medhiye (4-7), münâcât (7-8) ve sebeb-i naẓm-ı kitâb (8-12) kısımlarından sonra müellif Fâtih'in doğuşunu anlatmaya başlıyor, II. Murad'ın saltanattan feragatinden ve Fâtih'in ilk hükümdarlığından, Varna muharebesinden ve müteakiben Arnavutluk fütûhâtı ile ikinci Kosova cenginden uzun beyit-

sine⁸ tahsis edilen fasilla sona ermektedir. İstanbul Üniversitesi Arap ve Fars filolojisi doçenti Ahmed Ateş ile müştereken neşretmek üzere olduğumuz bu eserin Yıldız nushasında, Varna muharebesine ait malûmat S. 27-29, 58-73, 30-41'de bulunmaktadır⁹.

Tedkik etmek imkânını bulamadığım *Ġazavât-ı Sulţān Murād b. Muĥammed Ĥān* adlı eserde de bu mevzu ile ilgili geniş malûmat bulunduğu anlaşılmaktadır. Eser hakkında bk. Halil İnalçık — Mevlûd Oğuz, *Yeni bulunmuş bir "Ġazavât-ı Sultan Murad"*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 1949, s. 482 v. d.

Varna muharebesinden bahseden muhtelif Osmanlı tarihleri arasında şimdiye kadar istifade edilmemiş olan Kemāl Paşazâde (Şemsü'd-dîn Ahmed b. Süleymān b. Kemāl Paşa)'nın *Tevārîĥ-i Āl-i Osmān*'ı en başta zikre şayandır. Bu eserde, diğer kaynaklarda bulunmayan mühim tafsilât verilmektedir. Bk. Paris, Bibliothèque Nationale, Manuscrits turcs, Suppl. 157'de bulunan nusha, vrk. 1b-14b (Eserin II. Murād devrine [Fakat ancak ilk defa saltanattan çekilişinden ölümüne kadar] ait kısmını da ihtiva eden bu yazma, şimdilik bilindiğine göre yegânedir. Tavsîfi için bk. E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale*. I, Paris 1932, s. 239. Eser ve müellifi hakkında da bk. Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig 1927, s. 61-63 [Aşağıda GOW şeklinde kısaltılmıştır]; Ludwig Forrer, *Handschriften osmanischer Historiker in İstanbul*. Der Islam XXVI, 1942, s. 184-187 [Aşağıda "Forrer," şeklinde kısaltılmıştır]; *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları*. 2. Fasikül: *Türk tarihine ait eserler*. İstanbul 1944, s. 120-125).

lerle bahsediyor. Nihayet diğer Osmanlı tarihçileri gibi II. Murād'ın genç oğlu için yaptığı düğün için bir bahis tahsis ediyor. Elimizdeki nusha bu bahis tamamlanmamış olduğu halde bitiyor. Acaba Kāşifî mi eserini ikmale fırsat bulamadı, yoksa ismini bilmediğimiz müstensih mi herhangi bir sebeple istinsahı burada bırakmak mecburiyetinde kaldı? Şimdilik bu hususta kat'i birşey söylemeğe imkân yoktur.

⁸ Bunun için bk. Fr. Babinger, *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun (1449)*. Der Islam XXIX, 1949, s. 217-235.

⁹ Sahife numaralarının bu şekilde değişmesi, nushanın yapraklarının yanlış ciltlenmiş olmasından ileri gelmektedir.

Diğer mühim Osmanlı kaynakları aşağıda gösterilmiştir:

Ebū'l-Ḥayr-ı Rūmī, *Şaltīḥ* (*Şaltūk*)-nāme = Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Ktp. 1612'de kayıtlı nusha, vrk. 610 b, 614 b-615 a (Bk. Abulbâkî Gölpinarlı *Yunus, Emre, Hayatı*. İst. 1936, s. 253-267; M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*. Belleten VII / 27, 1943, s. 430-441)¹⁰.

Sarıca Kemāl (Kemāl-i Zerd), *Selāṭīn-nāme* (Tevārīḥ-i Āl-i 'Osmān) = İst. Üniversitesi Ktp. TY 331, vrk. 67a - 68 b (Bk. GOW s. 33 - 34; ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın vilâyetine mensub meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn ve etibhânın terâcüm-i ahvâlleri*. İzmir 1324, s. 245; Fuad Köprülü, *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve Divân-i Türkî-i basit*. İst. 1928, s. 14)¹¹.

¹⁰ *Şaltūk-nāme*'nin elde bulunan Rebî'ü'l-evvel 1000 tarihinde istinsah edilmiş yegâne nushasının sonunda (Vrk. 616 a - b): «Ve bu hikâyetler cem^c olmasına sebep oldu kim Sulṭān Meḥmed, Uzun Ḥasan seferine 'Acem'e gitti, Ḥasan Beḡ pādīşāh idi, 'Acemde Gündüz oğlu 'Umur (م) Ḥān neslinden idi; Sulṭān Meḥmedle 'adâvet idüb leşker cem^c idüb ḥadd üzere bileşüb ceng eylediler. Ol vakt Edirne'i beklemeğe Cem Sulṭān'ı kodu. 'Ādet-i 'Osmānî budürür kim uzak sefer eyleseler ol yeri bekleirdiler, ḥālî komazlar, taht-ı kâdîmdir. Pes ol zaman Rūm ilinde bir ak kurd peydâ oldu, memleketi incitti, âna çok kurdlar uyubdular, ol canavarların beḡi idi; âdem kapdılar. Sulṭān Cem ânî şikâr iderdi; leşker divşirdi, ol kurdu öldürdüler. Sulṭān Cem yürüyüb andan Tuna-baba'ya gitti; Baba'yı ziyaret idüb Baba'nın evşâfın mürîdlerinden istima^c eyledi. Ben fakîre işâret oldu, Ebū'l-Ḥayr-ı Rūmî demekle ma^crûf idim; bana buyurdu kim bu 'azîzin şahîḥan kande kim menâkıbın bulam, dervîşlerden soram, bilem, tâ ki bu 'azîzin kışşaların cem^c idem. Pes Cem Sulṭān emriyle memlekette yürüdüm, kankı yerde kim bunun menâkıbın işittim, yazdım, birbirine tertîb üzere uydurub bir kitâb idüb yedi yılda tamâm eyledim, Sulṭān katına götürüb teslîm ittüm. Dâ'im bu kitâbı Sulṭān Cem okudub dinlerdi; Ḥamza kışşasın dinlemezdi; dâ'im bu kışşai dinlerdi. 'Ahd itti kim eger pādīşāh olursam Edirne'den gayri yerde oturmam didi» denilmektedir. Gerek A. Gölpinarlı ve gerekse Fuad Köprülü eserin telif tarihini tesbit hususunda bu kayda istinad ediyorlar. Halbuki, eserin muhtelif yerlerinde bunu nakzeden kayıtlar mevcuttur. Meselâ Vrk. 544 a, str. 4'te II. Bayezid devrinden bahsolunuyor (... Ol kimse Sulṭān Bâyezîd b. Muḥammed Ḥān b. Murād Ḥān zamanında geldi...). Muahhar devre aid olan bu kayıtlar ya istinsah esnasında ilâve edilmiştir, yahut eldeki nusha Cem Sulṭān'a ithafen yazılan nushanın yeni bir version'udur. Bununla beraber eserin sonunda Osmanlı tarihine ayrılan kısmın (Bk. vrk. 604a - 617b) İstanbul fethi ile sona ermesi kayde şayandır.

¹¹ Tevarîḥ-i Āl-i 'Osmān diye de adlandırıldığı, mezkûr nushada vrk. 100 b,

Oruç b. 'Adil, *Tevārīh-i Āl-i 'Osmān* = *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*. Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge erstmals herausgegeben und eingeleitet von Franz Babinger. Hannover 1925, s. 55-58; 118-121 (Bk. GOW s. 23-4).

Rūḥī Çelebî, *Tevārīh-Āl-i 'Osman* = Oxford, Bodleian Library, Ms. Marsh 313'deki nusha, vrk. 116 a - 120 b (Bk. GOW s. 42-43).

'Aşık Paşa - zāde, *Tevārīh-i Āl-i 'Osmān* = 'Ālī nşr. İst. 1332, s. 132-133; Çiftçi-oğlu N. Atsız nşr.: *Osmanlı Tarihleri*. I., İst. 1949, s. 184-185. (Bk. GOW, s. 35-38; Forrer, s. 175; ayrıca P. Wittek, *Die altosmanische Chronik des 'Aşıkpaşazāde*. Orientalistische Literaturzeitung, 1931, st. 698-708; F. Giese, *'Aşıkpaşazade-Problem*. Aynı mecmua, 1932, st. 7-12; F. Giese, *Die verschiedenen Textrezensionen des 'Aşıkpaşazāde bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern. Ein literargeschichtlicher Beitrag zur frühosmanischen Geschichtsschreibung*. Abhandl. der Preuss. Akad. der Wiss., Jahrg. 1936. Phil.-hist. Klasse 4, Berlin 1936, s. 1-50; J. Kissling, *Die Sprache des 'Aşıkpaşazāde*. Breslau 1936; krş. Fuat Köprülü, İA I, 1940, s. 706-709; Çiftçioğlu N. Atsız'ın mukaddimesi, s. 77-90).

Muḥammed Neşrî, *Cihān-nümā* = Wien, Nationalbibliothek Ms. H. O. 15'deki nusha, vrk. 187 b-190 a; Paul Wittek, *Zum Quellenproblem der ältesten Osmanischen Chroniken (mit Auszügen aus Neşrî)*. Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte I, 1921/22, s. 118-9. Krş. Löwenklau, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis libri XVIII*. Francoforti 1591, s. 562 v. d.; ayrıca Rüstem Paşa, *Tārīh-i Āl-i 'Osman*. İst. Şehir ve İnkılâp Ktp. Nr. 106'deki nusha, vrk. 87 b v. d.; krş. İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara âbidelerinden Karacabey mamuresi. Vakfiyesi, eserleri ve tarihi*. İst. 1943, 164-166 (Neşrî ve eseri hakkında bk. GOW 38-9; Forrer, s. 176; Faik Reşid Unat, *Neşrî tarihi*

st. 4'te bulunan :

که اوج بیک التی یوز بیتله ای جان
تمام اولدی تواریخ آل عثمان

beytinden anlaşılın eser, H. 895'de tamamlanmıştır. Bk. vrk. 101 a, st. 11:

سکز [یوز] حرکتک طقسان بشنده
وجوده کلدی بو جوهر او حینده

üzerinde yapılan çalışmalara toplu bir bakış. Belleten VII/25, 1943, s. 177 - 201; Neşri Kitap-ı Cihan-nümâ: Neşri tarihi. Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat — Dr. Mehmed A. Köymen. I, Ankara 1949, s. IX - XVI; Franz Taeschner, *Eine Ausgabe von Neschrî's altosmanischer Chronik*. Der Islam XXIX, 1950, s. 307 - 317; Ğihännümâ. Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî. Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin nach Vorarbeiten von Theodor Menzel herausgegeben von Franz Taeschner. I. Einleitung. Leipzig 1950, s. 1 - 25).

Anonim Tevârih-i Âl-i 'Osmân = Die altosmanischen anonymen Chroniken. In Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese. I. Text und Variantenverzeichnis. Breslau 1922, s. 67 - 70 (Krş. Adnan S. Erzi, Belleten XIII/49, 1949, s. 181 - 185).

Anonim Tevârih-i Âl-i 'Osmân = Dresden, Landesbibliothek Hs. Nr. 111, vrk. 33 a v. d. (Bk. GOW s. 41-2; nushanın tavsîfi için bk. H. O. Fleischer, Catalogus codicum manuscriptorum Regiae Dresdensis. Lipsia 1831, s. 16).

İdrîs-i Bitlîsî (Hakîmü'd-dîn İdrîs b. Hüsâmî'd-dîn 'Alî), *Heşt Bihîst = İstanbul Üniversitesi Ktp. F 225, vrk. 244 a v. d. (Bk. GOW s. 45 - 49; Forrer, s. 176 - 7; C. A. Storey, Persian Literature. II/2, s. 412 - 416; C. Brockelmann, GAL 2. basım, II, s. 302; II. Supplementband, s. 325).*

Luţfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i 'Osmân = 'Alî nşr. İst. 1341, s. 157-165 (Bk. GOW s. 80-1).*

Hadîdî, *Târîh-i Âl-i 'Osmân = İst. Üniversitesi Ktp. T 1268, vrk. 105b v. d. (Bk. GOW s. 59-60; Forrer, s. 183).*

Aşağıda zikredilen kaynaklarda muharebeye kısaca temas olunuyor:

Muhammed b. Hacı Halîli'l-Könevî, *Târîh-i Âl-i 'Osmân = Paris, Bibliothèque Nationale, Mss. pers., Suppl. 1394, vrk. 49 b (Bk. GOW s. 18-9; C. A. Storey, Persian Literature. II/2, s. 412. Şimdiye kadar bilindiğine göre yegâne olan nushanın tavsîfi için bk. E. Blochet, Catalogue de la collection de manuscrits orientaux arabes, persans et turcs formée par M. Charles Schefer. Paris 1900, s. 87; aynı müell., Catalogue des manuscrits persans de la Bibl. Nationale. I, Paris 1905, s. 322).*

Şükru'llāh b. Şihābi'd-dīn Aḥmed, *Behcetü't-tevārīh* = Theodor Seif, *Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrüllah's persischer Universal-geschichte*. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte. II, 1924/1926, s. 114-115; Çiftçi-oğlu N. Atsız terc.: *Osmanlı tarihleri*. I, İst. 1949, s. 62 (Bk. GOW s. 19-20).

Enverî, *Düstür-nāme* = Mükrimin Halil [Yınanç] nşr. İst. 1928, s. 92 (Bk. GOW s. 410-411).

Dursun Beğ, *Tārīḥ-i Ebū'l-Feth Sulṭān Meḥmed Hān* = Meḥmed 'Arif nşr.: TOEM Cüz 26-38, İst. 1914—1916, s. 32-33 (Bk. GOW s. 26-27).

Tevķi'î (Nişāncı) Meḥmed Paşa, *Tevārīḥu's-Selāṭini'l-'Osmāniyye* = Mükrimin Halil [Yınanç] terc.: *Millî tarihimize dair eski bir vesika*. TTEM XIV, 1924, s. 93; İbrahim Hakkı Konyalı terc.: *Osmanlı tarihleri*. I, İst. 1949, s. 349 (Bk. GOW s. 23-26).

Muahhar kaynaklar arasında, aşağıdakiler zikre şayandır:

Hoca Sa'dü'd-dīn b. Ḥasan Cān, *Tācü't-tevārīḥ* = İst. 1280 nşr. I, s. 377 - 384 (Bk. GOW s. 123 - 126).

Muştafā 'Alī, *Kūnhū'l-aḥbār* = İst. 1285 nşr. V, s. 211-215 (Bk. GOW s. 126-134; K. Süsseim, *IA I*, s. 304 - 306; M. Cavid Baysun, *Müverrih Âli'nin Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il-mecâlis'i hakkında*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi I/2, Mart 1950, s. 389 - 400).

Müneccim-başı Aḥmed, *Şāḥā'ifü'l-aḥbār* = Nedim terc. III, İst. 1285, s. 258 - 360 (Bk. GOW s. 234 - 235).

Başta — bu yazının tab'ı esnasında göremediğimiz — Bihiştî ve Muḥyi'd-dīn Cemālî olmak üzere diğer Osmanlı kaynakları için bk. GOW s. 43 - 45, 72 - 74; Forrer, s. 176 - 220. Ayrıca bk. E. Zawalinski, *Polska w kronikach tureckich XV i XV wieku*. Collectanea Orientalia, Nr. 14, Stryj 1932; Thury Jozsef, *Török-Magyarkori történelmi emlékek. Török történetirok*. I, Budapest 1893, s. 20 - 23, 59 - 61, 139 - 146 (Anonim, Neşri ve Hoca Sa'dü'd-dīn terc.)¹².

¹² Sayın Doçent Dr. Halil İnalıcık'ın bildirdiğine göre muhtelif tahrir defterlerinde bazı vesilelerle Varna muharebesini ilgilendiren malûmata tesadüf edilmektedir. Meselâ muharebeye iştirak edip şehid düşenlerin adları gibi.

لما سمع الله وراهم في البرض انبارهم من قديم ودر مسال على حجة من جوارهم انهم انما سافروا عنهم عجزا

على نية وانه جشم على ما في الفلا في رفا في قباله من كانه وانا ليقن تبوا في وقت من ايامه وانه باطننا

الكل من جوارهم على الفلاس وولج وصانه على الجحيم وما كثر في نية في بعض سالهم في طعون له من مله

وهو باصفا في قباله جوارهم في كنه في بعض وقتها في الجحيم في جوارهم في ورواها

عن مو. حصانهم ولو جوارهم والصلح لهم للصلح في الصلح في الاسلام في الروم في يوم في الجحيم في الجحيم في الجحيم

ورواها في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم

وممن في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم

للحجم في روزنامه السمان في الرابع عشر في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم

ومفادها في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم في الجحيم

II. Murad'ın Varna muharebesine ait feth-nâmesinin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde (Nr. E 10728) bulunan nüshası. (Devamı öteki 3 sayfadadır)
Belleten. C. XIV

ما حاصل على شدة ذمهم ليقاد في عبادة من اوصاف الله وباني خفية ربنا وعيا بياض ^{عنه} ^{عنه} ^{عنه}

سنة ثمانين وثمانين. قبل المكدون واليونان بالفاطرية التسمية ^{منه} ^{منه} ^{منه}

وقد حوّلهم ونجّاهم والضعف فيهم وحوّلهم ^{منه} ^{منه} ^{منه}

وبوفور سلاحه يتاجر ^{منه} ^{منه} ^{منه}

حاشي ولا حشم ^{منه} ^{منه} ^{منه}

فسره قد فر وجمال امر اوله ^{منه} ^{منه} ^{منه}

ومصنونه ^{منه} ^{منه} ^{منه}

ونساء ^{منه} ^{منه} ^{منه}

انها ^{منه} ^{منه} ^{منه}

وكان الله وليهم في الدنيا والآخرة
وكان الله وليهم في الدنيا والآخرة

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه
وما من نبي أتى بشيء من سلطان الله الا طغى عليه

حوالی ہر قول و امر و کفایت لایم مقصود و فرعون و غیرہ میں مضمون کہ جو کہ اس لئے ہے
 روئے ہر سے ہم و اس علم کلام تعالیٰ اللہ الملک العلام لافراختیم و بختیاری و لاشکر باسا کو
 و ہر اوردہ روئے لافرازدار مشرکہ و تمامش و کئی فرج و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم
 صولت و نہانت لایم حاکم ہا لایم کفر بود . لافرازدار حاکم و حاکم و حاکم و حاکم
 لافرازدار و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم و حاکم
 نور ہر وزی الامر خواجہ کہ و لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم
 فرما فجا بمتطایر و خواص صفت لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم
 لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم
 و صلف کمال و دروغ و سوار کوشہ و در لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم
 و صلف کمال و دروغ و سوار کوشہ و در لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم لایم

Ş 2. Varna muharebesi hakkında Mısır-Memlûklü kaynaklarında bulunan malûmatın hususî bir ehemmiyeti vardır. Şöyle ki :

Osmanlı müverrihleri, muharebe neticelendikten sonra " Mısır sultanı, " na (Hiç şüphesiz o sırada Memlûklü hükümdarı bulunan Melik ü'z Z āhir Seyfü'd-dīn Çakmak'a) büyük zaferi müjdelemek üzere bir feth-nâme yazıldığını, ayrıca 'A z e b B e ğ 'le muharebe esnasında esir edilen " cebelü kâfirler, " den bir kısmının gönderildiğini yazmaktadırlar ¹³.

İşte muasır Memlûklü müverrihleri gerek muharebe hakkında haber gelmesi ve gerekse 'A z e b B e ğ 'le gönderilen esirlerin Kahire'ye girişi münasebetiyle, uzun tafsilât vermekte; bilhassa, sonradan ihtida eden mezkûr esirlerin ifadelerine istinaden muharebenin cereyan tarzı hakkında mühim malûmat nakletmektedirler. Bu sebeble hususî bir ehemmiyeti olan bu kaynaklardan, el altında bulundurulması kolay olan bir kaçını işaret edelim (Burada bahsedilen eserler hakkında malûmat almak için bk. Brockelmann, GAL II, 2. basım, 1949, s. 35 v. d.; Aziz Suryal Atiya, *Crusade in the later Middle Ages*, London 1938, s. 541 - 544, 558 - 560).

İbn Haceri'l-Asşalâni (Şihâbü'd-dīn Ebû'l-Fazl Aḥmed b. 'Alī b. Muḥammed), *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'il-'omr* = Şevkiye İnalçık, *İbn Hâcer'de Osmanlılara dair haberler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VI/5, 1948 Kasım-Aralık, s. 523-4, 529 (Bk. GAL II, s. 80-84; ölm. 1449).

¹³ Meselâ bk. Kemâl Paşa-zāde, vrk. 15a :

«Hâzret-i Hüdâvendigâr fırsat-ı islâmın beşâretin içlâm içün 'Arab Beğ'ini (okul 'Azeb Beğ'i) Sultân-ı Mıḡra gönderüb bilesine savaḡda tutulan küffardan bir kaç qiyimîü kâfir irsâl etti. Ol diyâr daḡî sūrūr u ḡubūrla doldu; ḡāḡ u 'āmı tamâm mesrūr oldu; Haleb'ün ve Şām'un aḡniyâsı ve cümerâsı 'Azeb Beğ'e karḡu çıkub her birinün melikü'l-ümerâsı 'Azeb Beğ'e karḡu gelüb istiḡbâl etti. Mıḡra varıcak Sultân çok iḡsân idüb envâc-ı ri'âyetler eyledi.»

Krḡ. Neḡrî, Vrk. 189 b :

«Andan eḡrâfın beḡlerine kâfir esîrleriyle armaḡanlar gönderdiler ve Mıḡır sultânına 'Azeb Beğ'i gönderüb ḡaylî cebelü kâfir göaderüb cebe gösterdiler ve Sultân-ı Mıḡr daḡî bu cebelü kâfirleri görüb 'الله ينصر ابن عثمان' deyüb ol cum'a ḡep meâcidlerde ḡuḡbei Murâd Hân adına okudub 'Azeb Beğ'i'ne mubâlaḡa ile nesne virdi.»

Ayrıca bk. 'Āḡıḡ Paşa-zāde, s. 133; Tācüt-tevâriḡ I, s. 338.

Bedrū'd-dīn 'Aynī (Ebū Muhammed Maḥmūd b. Aḥmed), *İkdū'l-cümān fī tāriḫ-i ehli'z-zāman* = *Âdile Âbidin, Aynī'nin hayatı ve İkdū'l-cümān'ında Osmanlılara ait verilen malûmatın tedkiki*. İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi II, 1938, s. 213 (Bk. GAL II, 64-66; ölm. 1451).

İbn Tağrî-birdî (Ebū'l-Meḥāsin Cemālū'd-dīn Yūsuf), *En-Nücümü'z-zāhire fī mülûki Mısır ve'l-Ḳāhire* = *İbn Taghrî Birdî's Annals, entitled An-Nujûm az-Zâhira fî Mülûk Mişr wal-Ḳāhira*. Edited by William Popper. VII, Berkeley - California 1926, s. 140, 141.

İbn Tağrî-birdî, *Ḥavādişü'd-dühûr fî medâ'l-eyyâmi ve's-şuhûr* = *Extracts from Abû'l-Maḥâsin ibn Taghrî Birdî's Chronicle, entitled Hawadith ad-duhûr fî madâ'l-'Ayyâm wash-Shuhûr*. Edited by William Popper. I, Berkeley - California 1930, s. 15, 16 (Her iki eser için bk. GAL II, s. 51 - 2; ölm. 1469).

Es-Seḥāvî (Şemsü'd-dīn Ebū'l-Ḥayr Muhammed b. Abdi'r-Raḥmān b. Muhammed), *Et-Tibrūlmesbûk fî zeyli's-Sülûk* = *Continuation de l'Histoire des Mamlouks par El-Sakhaoui*. Texte ar. d'après le manuscrit unique conservé à la Bibliothèque khédiviale, revue et corrigée par A. Zeki Bey. Bulak 1896, s. 99 (Bk. GAL II, s. 43; ölm. 1497).

§ 3. Varna muharebesi ile ilgili Bizans-Grek kaynaklarının başında, muharebenin şahidi olan ve ismi bilinmeyen birisi tarafından yazılan manzûme gelmektedir. Bu manzûmenin, biri Zotikos Paraspondylos, diğeri de Georgios Argyropulos tarafından işlenmiş iki variantı elde bulunmaktadır.

Zotikos Paraspondylos variantının neşirleri:

E. Legrand, *La Bataille de Varna par Paraspondylas Zotikos*. Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France VIII, Paris 1874, s. 333-372; ayrıca Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique. N. S. V, Paris 1875, s. 51-84 (Fransızca hülâsa ile); V. Pecz, *Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról*. Budapest 1894 = *Értekezések a nyelvé és széptudományok köréből* XVI. 4; Macarca terc.: V. Pecz, *Zotikos költeménye a várnai csatáról*. Századok XXVII, 1894, s. 315-337.

Georgios Argyropulos variantının neşri:

Gy. Moravcsik, *Görög Költemény a várnai csatáról* [*Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς βάρνης*]. Budapest 1935 = Magyar - Görög Tonulmányok. 1.

Her iki variant hakkında ayrıca bk. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica . I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*. Budapest 1932, s. 365 - 6.

Bundan sonra Hierax (Ἱέραξ) 'in 1461 yılına kadar geçen vekayii ihtiva eden manzûm Osmanlı tarihi zikredilebilir:

Metin: Ph. A. Dethier nşr.: Monumenta Hungariae Historica XXI/1, s. 348 - 390 ; K. N. Sathas nşr.: Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. I, Venetia 1862, s. 243 - 268 ; Fransızca terc.: Ph. A. Dethier, Mon. Hung. Hist. XXI/2, s. 369 - 421 ; Varna muharebesinden bahseden kısmının (bk. Sathas nşr. byt. 423-539) macarca terc.: V. Pecz, *Hierax a Várnai csatáról*. Századok XXVIII, 1894, s. 409 - 413 (Umumiyetle eser hakkında bk. Gy. Moravcsik, *Zur Quellenfrage des historischen Gedichtes von Hierax*. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher X, 1932 - 34, s. 413 - 416 ; ayn. müell., *Byzantinoturcica* I, s. 156 - 8).

Diğer önemli Grek kaynakları :

Dukas = *Ducae Michaelis Ducae nepotis historia Byzantina recognovit et interprete italo addito supplevit* Bekkerus. I, Bonnae 1834, s. 220 - 222, 240 (Bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. I, s. 126 - 8 ; fakat burada verilen bibliyografya arasında her nedense Fransızca tercümesi zikredilmiyor : Cousin, *Histoire de Constantinople*. VIII, Paris 1674, s. 344 v. d.).

Georgios Phrantzes, *Chronicon* = I. Bekker nşr. Bonnae 1838, s. 97, 197 - 200 (Bk. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. I, s. 151 - 154. Yeni editionu görülememi : J. B. Papadopulos, *Georgii Phrantzae Chronicon*. I. Lipsiae 1935).

Laonikos Chalkokondyles, Ἀποδείξεις ἱστοριῶν = E. Darko nşr.: *Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes*. Editiones criticae Scriptorum Graecorum et Latinorum a Collegio Philologico Classico Academiae Literarum Hungariae publici iuris factae. Budapestini 1922 — 1927, II, 95 - 110, 121. Fransızca terc.: *Histoire générale des Turcs, contenant l'histoire de Chalcocondyle*. Traduite par Blaise de Vigenaire, avec les illustrations du mesme auteur et continuée jusques en l'an M. DC. XII. par

Thomas Artus et en cette édition, par le Sieur De Mezeray, jusques en l'année 1661. I, Paris 1662, s. 144-146. (Bk. Gy. Moravcsik I, s. 230-236).

Anonim "*Historia Turcorum*," = Roma, Bibliotheca Vaticana, Codices Barberiniani, Nr. 111, -vrk. 44b-47b (Bilhassa Varna muharebesinden bahsedilen kısımları hususî bir değer taşıyan [Bk. Gy. Moravcsik I, s. 161-2] bu eserin 1949 yazında Roma'da iken aldığımız mikrofilmi T. T. Kurumu'nda bulunmaktadır).

§ 4. Muharebeye aid diğer Batı-Hıristiyan kaynakları H. Zeissberg (bk. § 5) J. Bleyer (*Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Warna [1444]*, Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXV, 1904, s. 128-136), N. Iorga (*Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, I, Gotha 1908, s. 343), A. Krimskiy (*Istoriya tursii i yega literatura*, Moskova 1916, s. 53-59), Paul Becker (*Giuliano Cesarini*, Kallmünz 1935, s. 89 v. d.), Homan Balint—Szekfü Gyula (*Magyar történet*, II, Budapest 1936, s. 633-636) ve Fr. Babinger (*Oriens III/2*, 1951, s. 239 v. d.) tarafından toplu bir şekilde gösterilmiştir. Bazı mühim vesikalar N. Iorga tarafından *Notices et extraits pour servir a l'histoire des Croisades au XVe siècle*. I—VI, Paris - Bucarest 1899—1915'de yayınlanmıştır (Meselâ Poggio Bracciolini'nin, muharebede ölen Kardinal Giuliano Cesarini hakkında oraison funèbre'i: III, 303 v. d.; ayrıca bk. bilhassa II, 23, 176 - III, 181 ilh.).

Burada bilhassa şu kaynaklara işaret edelim :

Burgondia'lı Jean de Wavrin kronik'i: Nşr. Iorga, *La Campagne des Croisés sur le Danube*. Paris 1927, s. 31 v.d. (Ayrıca bk. L. Kropf, *Johan de Wavrin krónikájából*. Századok 1894, s. 686-688; N. Iorga, *Cronicalui Wavrin și Români*. Buletinul Comisiei Istorice a României VI, București 1927).

Eneas Silvius Piccolomini'nin 13 Aralık 1444'te Wiener - Neustadt'tan Milano dukası Filippo Maria Visconti'ye muharebe hakkında yazdığı mektup: R. Wolkan, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*. I. Abt.: *Briefe aus der Laienzeit (1431—1445)*. 1, Wien 1909, s. 487 v. d.; M. Mell, *Enea Silvio Piccolomini. Briefe*. Uebersetzt und einge-

leitet. Jena 1911 (= Das Zeitalter der Renaissance. Hrsg. von Marie Herzfeld. 1. Ser. 3.), s. 237 v.d.

Leodr. Cribellus, *Libri duo de expeditione Pii Papae secundi in Turcos* = Bk. Ludovicus Muratorius, *Rerum Italicarum scriptores praecipui ab anno aerae christianae D ad MD quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex codicibus etc.* XXIII, Mediolani 1737, s. 43 v.d. (Krş. Fr. Babinger, Oriens III, s. 252, not 103).

Michael Beheim, *Von dem kung Pladislau, wy der mit türken streit* = Bu manzûme hakkında bk. J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és müves a magyar történelem szempontjából*. Századok 1902, s. 360-361; ayn. müell., Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXV, 1904, s. 134-135. Ayrıca Th. G. v. Karajan, *Zehn Gedichte Michael Beheim's zur Geschichte Oesterreichs und Ungerns*. Wien 1849 (= Quellen und Forschungen zur vaterländ. Gesch., Lit. und Kunst. I); H. Gille, *Die histor. und politischen Gedichte M. Beheims*. Berlin 1910.

Andrea de Palatio, *Litterae de clade Varnensi* = A. Prochaska, *List Andrzeya de Palatio o klesce Varnenskiej*. Lwow 1882.

Eğriboz (Negrepointe)'un fethi sırasında esir edilerek Fatih Mehmed'in oğlu Şehzâde Mustafa'nın maiyyetine verilen ve sonradan Venedik'e dönmeğe muvaffak olan Giovanni Maria Angiolello'da muharebe hakkında mühim malûmat bulunmamaktadır = Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300-1514)*. Publicata, adnotata, împreună cu o introducere de Dr. I. Ursu. Bucureşti 1909, s. 12 (Angiolello hakkında bk. Jean Reinhard, *Essai sur J. - M. Angiolello*. Angers 1911; ayn. müell., *Édition de J. - M. Angiolello [1452—1525]. I. Ses manuscrits inédits*. Besançon 1913; N. di Lenna, *Ricerche intorno allo storico G. Maria Angiolello [degli Anzoletti], Patrizio vicentino [1451 — 1520]*. Archivio Veneto Tridentino. V, Venezia 1924).

§ 5. Varna muharebesi XIX. yüzyıldan beri birçok hususî araştırmalara mevzû teşkil etmiştir¹⁴. Bunların bir kısmı aşağıda göste-

¹⁴ Bunların en eskisi Hammer tarafından zikredilen (*Hist. de l'Empire Ottoman*. II, s. 499). Schells'in « Oestreichische militaerische Zeitschrift 1826, s. 171 v. d. » da yayınlanan eseri olmalıdır.

rılmıştır (Varna muharebesine ait kısımları hakkında hususî araştırmalar yapılan kaynaklar için bk. yukarıda § 3) :

H. Z e i s s b e r g, *Analekten zur Geschichte des XV. Jhs. II. Erinnerungen an die Schlacht bei Varna*. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien XXII, 1871, s. 81-114. (Kaynakların tedkiki bakımından mühim).

G. K o e h l e r, *Die Schlachten von Nicopoli und Varna*. Breslaw 1882.

K. V a s s a r y, *Der Eidbruch Wladislaws II. und die Schlacht von Varna*. Raab 1884.

Dr. A n t o n i P r o c h a s k a, *Uwagi krytyczne o klesce Warnénskiej*. [*Critical remarks about the defeat of Varna*]. Transactions of the Historical and Philosophical Section of the Polish Academy (= Rozprawy Akademii Umiejetnosci wydział historyczno-filozoficzny). Seria II, Tom. XIV, Krakowie 1900, s. 1 - 60.

J. B l e y e r, *Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Varna (1444)*. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXV, 1904, s. 127 - 137.

G. D i m i t r o v, *1444 Varna muharebesi*. Varna 1908 (Bulgarca; Slav dillerindeki diğer araştırmalar için bk. Krimski, *İstoriya tursii*, s. 50 - 59).

D a v i d A n g y a l: *Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna (1444)*. Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften II, 1913, s. 518 - 524.

D o b r o w s k i, *La Pologne et l'expédition de Varna*. Revue d'Études Slaves X, 1930), s. 37 - 75.

V. N ä d e j d e, *Bătălia dela Varna, 1444*. Jassy 1933. 52 S.

Son yıllarda Francis Pall ve bilhassa O. Halecki bu mevzû ile meşgul olarak, muharebeyi hazırlayan sebebler ile Segedin muahedesi¹⁵ hakkında uzun zamandan beri bilinen mълumatı deęiştirecek mahiyette neticeler elde etmişlerdir :

O. H a l e c k i, *Nowe uwagi krytyczne o wyprawie warnénskiej*. [*Nouvelles remarques critiques sur le désastre de Varna*]. Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Mémoires de la Classe

¹⁵ Bu hususta ayrıca bk. D a v i d A n g y a l, *Le traité de paix de Szeged avec les Turcs (1444)*. Revue de Hongrie, 1911, s. 233-268, 374-392.

d'Histoire et de Philosophie. Série II, T. XLV. Nr. 5, Cracovie 1939, 1 - 80 s. Alman istilâsı dolayısıyla yayınlanamayan bu monografinin hülâsası: O. Halecki, *La Croisade de Varna—Légende et réalité*. Comptes - rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles - Lettres. Novembre 1937; *La Croisade de Varna*. Bulletin of the Historical Sciences, Nr. 45, November 1938, s. 485 - 495.

O. Halecki, *The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*. New York 1943, 96 s. (S.5 - 11: Yeni araştırmalar hakkında mükemmel tenkidî bibliografya).

Fr. Pall, *Autour de la croisade de Varna: La question de la paix de Szeged et de sa rupture (1444)*. Bucarest 1941=Extrait du Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, XXII/2, s. 144-158.

Fr. Pall, *Un moment décisif de l'histoire du Sud-Est européen: La Croisade de Varna (1444)*. Balcania. Revue de l'Institut d'Etudes et Recherches balkaniques VII, Bucarest 1944, s. 102-120 (O. Halecki'nin yazıları için ayrıca aşağıya bk.).

Varna muharebesi askerî bakımdan şu monografide incelenmiştir :

Necati Salim (Binbaşı), *Türk ordusunun eski seferlerinden bir imhâ muharebesi: Varna 1444*. İstanbul 1931. 32 S., 21 Kroki 40 (81 sayılı Askerî Mecmua lâhikası).

Ayrıca a) Osmanlılarla, muharebeye iştirak eden devletlerin münasebâtına, b) Osmanlı devieti ve c) Muharebe ile alâkalı diğer devlet ve siyasî teşekküllerin tarihine, d) Seferin tertibi ve muharebenin cereyanı esnasında rol oynayan hükümdarlarla diğer şahsiyetlerin biografisine aid eserlerde de muharebe hakkında malûmat bulunmaktadır. Ezcümle bk.

a) Huber, *Die Kriege zwischen Ungarn und die Türken (1440—1444)*. Archiv für österreichischen Geschichte LXVIII, 1886, s. 159-207.

Leop. v. Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526*. Wien und Leipzig 1895, s. 81 - 104.

J. Radonic, *Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini XV veka*. Novi Sad 1905, s. 199 v. d.

B. Stachon, *Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytyureckiej do r. 1484*. Lwow 1930, s. 100 v. d.

Hans Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*. Winterthur 1946, s. 18, 51-3.

b) J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*. Traduit de l'Allemand par J. - J. Hellert. II, Paris 1835, s. 306 - 317, 498 - 501; Mehmed Atâ terc.: *Devlet-i Osmâniyye tarihi*. II, İstanbul 1329, s. 217-223, 356-358.

W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. I, Hamburg 1840, s. 676 - 705.

N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*. I, Gotha 1908, s. 423 - 444.

A. Krimskiy, *İstoriya tursiyi i yeya literatura*. Moskova 1916, s. 50 - 59.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*. I. *Kuruluş-tan İstanbul'un fethine kadar*. Ankara 1947, s. 217 - 222.

c) Papalık hakkında :

L. v. Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio evo*. Compilata col sussidio dell' Archivio Segreto Pontificio e di molti altri Archivi. Nuova versione italiana di Mons. Prof. Angelo Mercati. Vol. I: *Storia dei Papi nel periodo del Rinascimento*. Nuovo ed., Roma 1942, s. 327 - 329.

Macaristan hakkında :

Szilágyi Sándor, *A Magyar nemzet története*. IV: *Fraknói Vilmos, A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440 — 1526)*. Budapest 1896, s. 52 - 60.

Hóman Bálint — Szekfü Gyula, *Magyar történet*. II, Budapest 1936, s. 425 - 427.

F. Eckhart, *Macaristan tarihi*. Macarcadan çeviren: İbrahim Kafesoğlu. Ankara 1949, s. 97 - 98.

Polonya hakkında :

O. Halecki, *La Pologne de 963 à 1914*. Paris 1933, s. 114 v. d. (Genişletilmiş ing. terc.: *History of Poland*. New York 1943, s. 89 v. d.).

L. Kolankowski, *Polska Jagiellonów* 1936, s. 87 v. d.

Bulgaristan hakkında :

Constantin Jos. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*. Prag 1876, s. 365 - 6.

Eflak ve Boğdan hakkında :

N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*.
IV, Bucarest 1937, s. 97 - 8.

Bizans hakkında :

A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*. Traduit du
russe par P. Brodin - A. Bourguina. II, Paris 1932, s. 334 - 5.

Bosna hakkında :

Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens*. Leipzig und
München 1918, s. 369 v.d.

Venedik ve umumiyetle İtalyan prenslikleri hakkında :

C. Cipolla, *Storia delle signorie Italiane dal 1300 al 1530*.
Milano 1881, s. 516.

C. Manfroni, *Storia della marina italiana dalla caduta di
Costantinopoli alla battaglia di Lepanto*. Roma 1897, s. 14.

S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*. 2. edizione. IV,
Venezia 1913, s. 238 v.d.

Heinrich Kretschmayr, *Geschichte von Venedik*. II, Gotha
1920, s. 258.

d) II. Murad hakkında :

Franz Babinger, *Von Amurath zu Amurath. Vor- und
Nachspiel der Schlacht bei Varna <1444>*. Oriens. Milletlerarası
Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası III / 2, 1950, s. 251 - 254.

Leh-Macar kralı Władysław (I. Ulaszlo) hakkında :

J. Zagrodzki, *Elekcya Warnencyka na króla węgierskiego*.
Krakowie 1888. 55 S.

Jan Grzegorzewski, *Grób Warnencyka*. Krakowie 1911,
s. 1 - 90.

J. Dabrowski, *Władysław Jagiellonczyk na Węgrzech (1440-
1444)*. Warsaw 1922.

Rudolf Urbánek, *Wladislav Varnencik — Scutecnost a
legenda*. Praha 1937. 220 S. (Bu eser hk. bk. O. Halecki, Kwar-
talnik historyczny LII, 1938, s. 67 - 9).

F. Papée, *Wladyslaw III*. Encyclopedia of the Academy of
Sciences, Political History (= Encyclopedia Akademii Umiejętności,
Historia polityczna). I, s. 542 v.d.

Hunyadi Janos hakkında :

Charles Louis Chassin, *Jean de Hunyade*. Paris 1859.

Oszwald Arisztid, *Hunyadi János Ifjúsága*. Történeti
Szemle V, Budapest 1916, s. 354 - 365, 490 - 507.

O. Székely, *Hungadi János első török hadjáratai (1441—1444)*. Hadtörténelmi Közlemények XX-XXII, 1919—1921, s. 1-64.

Kardinal Giuliano Cesarini hakkında :

V. Fraknói, *Cesarini Julián Bibornok Magyarorzági Pápai követ élete*. Budapest 1890, s. 61 v. d., 90 v. d.

P. Becker, *Giuliano Cesarini*. Kallmünz 1935.

Cyriacus Anconitanus hakkında :

Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turci*. Vălenii-de-Munte 1937. 62 S. (Bulletin Historique de l'Académie Roumaine XX, Bucarest 1937'de dahi çıkmıştır).

* * *

Ayrıca şu eserlerde de muharebe ile ilgili malûmata tesadüf olunur: Ph. Frankl, *Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches*. Leipzig 1904 (Bk. Oriens III/2, s. 239, not 41); D. A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*. Paris 1932 (Collection de l'Institut Néo-hellénique de l'Université de Paris. I.), s. 237; O. Halecki, *La Pologne et l'Empire Byzantin*. Byzantion VII, 1932, s. 64; N. Iorga, *Les Dardanelles. Réminiscences historiques*. Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, III/1 1915, s. 83 v. d.; René Grousset, *L'Empire du Levant. Histoire de la question d'Orient*. Paris 1946, s. 631; Fehim Bajraktarevic, *Varna maddesi*. Encyclopedie de l'Islâm IV, 1936, s. 1129-1130.¹⁶

II. VARNA MUHAREBESİ HAKKINDA YAZILAN FETH-NÂMELER

Yukarıda ayrı ayrı zikrettiğimiz muhtelif mahiyette kaynaklar arasında, hiç şüphesiz, muharebeden sonra yazılmış olan feth-nâme (Zafer-nâme)'ler mühim bir yer alır¹⁷. Bunlar bilhassa, gerek muharebeyi hazırlayan sebepler, çarpışmanın cereyan tarzı ve neticeleri

¹⁶ Hiç şüphesiz muhtelif bakımlardan tamamlanmağa muhtaç olan bu bibliyografya denemesini hazırlarken Macarca eserlerden faydalanmamı mümkün kılan Sayın Doçent Dr. Hasan Eren'e teşekkür ederim.

¹⁷ Umumiyetle feth-nâmeler ve ehemmiyetleri hakkında bk. Fuad Köprülü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülahazalar*. Türk Hukuk ve İktisat tarihi mecmuası I, 1931, s. 272-273; aynı müell., *Anadolu Selçukluları tarihi'nin yerli kaynakları*. Belleten VII/27, 1945, s. 403-404.

hususunda resmî Türk-Osmanlı görüşünü aksettirmesi ve gerekse Osmanlı tarihinin son günlere kadar lâyıkiyle aydınlatılamamış olan bir devresinde¹⁸, II. Murad ile oğlu II. Mehmed'in hükümdar olarak hukukî durumlarını belirtmesi bakımından birinci derecede ehemmiyetli bir kaynak telâkki edilebilir.

§ 1. Varna muharebesi hakkında yazılmış feth-nâmelerden, şimdiye kadar ancak ikisi malûm bulunmakta idi :

Bunlardan birisi Fatih Sultan Mehmed'in 848 yılı evâhır-ı ramazân'ında (1—10 Ocak 1445) Temür-oğullarından Şâhruh'a gönderdiği farsça feth-nâme olup Ferîdûn Beğ'in *Münşe'ātu's-Selâtin*'inde (I, İst. 1274, s. 221-222), "Sultân Murâd Hân Ğâzî hazretleri umûr-ı saltanatı kendü ihtiyârlariyle mahdûm-ı me'âlî-mevsümları Ebû'l Feth ve'l-Megâzî Sultân Mehmed Hân Ğâzî hazretlerine teslim buyurub kendüleri ğazâ ile ħîn-i iştiğâllerinde Ungurûs fethine dâ'ir Sultân Mehmed Hân Ğâzî hazretleri tarafından Şâhruh Mirzâ'ya gönderilen nâme-i humâyûn,, başlığı altında yayınlanmış bulunmaktadır. Macarca tercümesi bu eserden naklen Thury Jozsef tarafından yapılmıştır. Bk. *Török Történetirok*. I, Budapest 1893, s. 371-373. Bazı paragraflarının Almanca tercümesi için bk. J. Bleyer, *Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Varna (1444)*. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXV, 1904, s. 132.

Diğeri, yine Fatih Sultan Mehmed tarafından, aynı tarihte Edirne'den Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e gönderilen farsça feth-nâmedir. Metni, *Münşe'ât-ı Ferîdûn*'da (I, s. 233-235) "Cennetmekân Sultân Mehmed Hân Ğâzî hazretleri dergâhından Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e işdâr olunmuş olan nâme-i humâyûn,, başlığı altında bulunmaktadır. Macarca tercümesi için bk. Thury Jozsef, I, s. 370-1; ayrıca bk. J. Bleyer, s. 131. Her iki feth-nâme için krş. O. Halecki, *The Crusade of Varna*, s. 67, not 55.

Bu iki feth-nâmeye ilâveten tarihî kaynaklarda (Bk. yukarıda s. 603 v.d.) Memlûklu hükümdarı Melik ü'z- Zâhir Seyfüd'dîn

¹⁸ Bu devre, şimdi Fr. Babinger tarafından mükemmel bir şekilde ele alınmış bulunmaktadır : *Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna <1444>*. Oriens III / 2, 1950, s. 229-265.

Çakmak'a gönderdiği bildirilen feth-nâmenin metnine Paris'te Bibl. Nationale'de bulunan bir mecmua içinde (Ms. ar. 4434, vrk. 133 b - 138 b) tesadüf ettim. « مکتوب سلطان محمد خان بسلطان مصر » « وقد بعثنا لهذا الامر سهما مرفوقا من كنانتنا و سهبا مرفوقا من بطانتنا وهو الامير الاكرم عماد الدين عرب (عرب ا) بك ادام الله تعالى تمكينه صاحب الحلاقي الجيدة والطرايق الرشيدة تما في ظلال خدمتنا و ثنا في رياض نعمتنا و عليه في الاحوال اعتماد صريح لا يجتدى الاختلال اليه و تعويل صحيح لا يعترى الاعتلال عليه . »

« Çakmak'a gönderdiği bildirilen feth-nâmenin de Fatih Sultan Mehmed tarafından yazdırıldığı anlaşılıyor. Osmanlı müverrihlerinin ifadelerine uygun olarak (Bk. s. 603, not 13) 'İmād ü'd-dî'n 'Azeb Beğ vasıtasıyla gönderildiği bildirilen¹⁹ ve mühim malûmatı ihtiva eden²⁰ bu kıymetli vesîkâ, Kâşifî'nin *Ğazâ-nâme-i Rûm*'una eklediğimiz hâşiyeler arasında neşredilmektedir.

Aşağıda, Varna muharebesi hakkında II. Mehmed tarafından yazdırılan bu üç feth-nâmeden başka, muharebeyi idare eden II. Murad tarafından da diğer bir feth-nâme yazdırıldığı gösterilecektir.

§ 2. Ferîdün Beğ Münşe'âtı'nda (I, 170-173), "Cennet-mekân Ğâzî Sulţân Murâd Hân hazretleri dergâhından üçüncü kerre Ungurûs bozulduđu vaġtde fetġ u nuşratın ġikâyesiyile Cihânşâh Mîrzâ şarafına yazılmış olan nâme-i hümâyûnun şüretidir,, başlığı altında farsça bir feth-nâme (Zafer-nâme) bulunmaktadır. Bu feth-nâmenin hangi savař vesilesiyile yazıldığını tayin hususunda başlıktaki "Üçüncü kerre Ungurûs'un bozulduđu vaġt,, kaydı sarih bir fikir vermemektedir. Bundan dolayı doğrudan doğruya vesîkanın metnini dikkatle incelemek ve ihtiva ettiđi malûmatı diđer kaynaklarla karşılařtırmak gerekiyor.

¹⁹ Bibl. Nat., Ms. ar. 4434, vrk. 138 :

« وقد بعثنا لهذا الامر سهما مرفوقا من كنانتنا و سهبا مرفوقا من بطانتنا وهو الامير الاكرم عماد الدين عرب (عرب ا) بك ادام الله تعالى تمكينه صاحب الحلاقي الجيدة والطرايق الرشيدة تما في ظلال خدمتنا و ثنا في رياض نعمتنا و عليه في الاحوال اعتماد صريح لا يجتدى الاختلال اليه و تعويل صحيح لا يعترى الاعتلال عليه . »

²⁰ Bu hususta bir fikir vermek için řu cümleleri naklediyorum (Vrk. 135 b-136 a) :

« وقد اتفق ان حضرة والدنا السلطان الاعظم ظل الله في العالم مهمد مهاد الامن و الامان ناشر ألوية العدل و الاحسان و هو الذى غنى عن ان يباهى و جل عن ان يباهى كيف لا و قد ترك السلطنته بالاختيار مع كاله في الاستيلاء و الاقتدار حتى صار مدخرا لاولى الابصار و معتبرا لذوى الاعتبار

شعر > من الطويل < :

و يقنى سرىما ما يشاهد باقيا
و يعلو على عليا المراتب راقيا

فلما رأى الدنيا يزول نعيمها
تباعد عنها راجيا عفو ربه
وجد حينئذ في نواحي بروسا الخ .

Feth-nâme'de anlatıldığına göre, tasrih edilmeyen bir yılın "müstehill-i cemâziye'l-âhır,"ında "Kırāl-ı Ungurūs²¹ ve Bābūs-ı menḥūs," "tavā'if-i muhtelif ve fıraḡ-ı müteferriḡa," ile beraber Tuna nehrini geçmiş ve Edirne'yi almak üzere ilerlemeğe başlamışlardır (Ferīdūn I, s. 170, st. 37 v. d.). Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı hükümdarı ordusu ile düşman kuvvetlerine karşı çıkmış ve her iki taraf arasında, yeri bildirilmeyen bir mevkide, "Ġurre-i mäh-ı şa'ban,"a isabet eden salı günü büyük bir muharebe yapılmıştır. Muharebe esnasında "Ġulāmān-ı hażret,"ten (Kapı-kulu efrādından) biri "Kırāl-ı Ungurūs,"u yakalamış, bunu gören diğer efrad onu öldürmüştür. Müteakiben Osmanlı ordusu daha büyük bir şiddetle hücumla geçmiş, hükümdarın emrini yerine getirerek düşmanı perişan etmiştir.

İşte feth-nâme'de verilen bu malûmatın, ancak Varna muharebesi ile ilgili olabileceğini ileri sürmek için muhtelif sebepler vardır. Şöyle ki:

1. Osmanlıların Balkanlarda yaptıkları muharebelerden yalnız birisinde: Varna'da, "Ungurūs kıralı," çarpışırken öldürülmüştür. Filhakika—feth-nâme'ye uygun olarak—diğer bütün kaynaklar, muharebenin en hararetli bir ânında Leh-Macar (Ungurus) kıralı

²¹ Umumiyetle اونگوروس, اونگروس, اونگروس şeklinde yazılan (Bk. Ebū'l-Hayr-ı Rümî, *Salṡūḡ-nâme*, vrk. 1 b, 228 b; Sarıca Kemāl, *Selātīn-nâme*, Üniversite Ktp. TY 331, vrk. 64 a, 68 b, 82 a; Cāmi'u'l-meknānāt, B. Osman Ferid Sağlam'daki nusha, vrk. 3 a; Kemāl Paşa-zāde, *Tāriḡ-i Āl-i 'Osmān*, adı geçen nusha, vrk. 13 b ve türlü yerler; *Ġurbet-nâme* (*Vāḡ'āt*)-i *Sulṡān Cem*, Paris Bibl. Nat. Suppl. turc. 1434, vrk. 64 a; Luṡfî Paşa, s. 176; Āşıḡ Paşa-zāde, s. 54 ilh.) bu kelimeye bazan elif'in üstünde zamme ile (Msl. bk. Yazıcı-zāde 'Alî, *Tevāriḡ-i Āl-i Selṡūḡ*, Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1391, vrk. 167 b; Şükrü'llāh, *Behcetü't-tevāriḡ*, Th. Seif nşr. MOG II, s. 82, st. 24 [S. 98, st. 24'te: اونگوروس, bazan da انگوروس (*'Abdü's-selām Beḡ vakfiyyesi*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. İ. Saib koleksiyonu, Nr. I/8675, vrk. 9 b) ve اونگوروس (Thury Jozsef, *Török Történetirok* I, s. 16) şekillerinde tesadüf olunur. Bu sebepten, «Hungarus» a tekabül eden (ayrıca bk. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, s. 193 v. d.) bu kelimeyi Ungurus şeklinde okumak doğru olur. Ayrıca kaydedelim ki Haçlılar devrine ait Arap vekayi-nâmelerinde kelime هنگر şeklinde. Msl. bk. Ebū Şāme, *Kitābu'r - Ravzateyn*, Recueil des Historiens des Croisades, Hist. Orientaux, IV, Paris 1898, s. 454 : بلادالهنگر

Wladyslaw (I. Ulaszlo)'ın yeniçerilerden Koca Hızır²² tarafından yakalanıp öldürüldüğünü yazmaktadır.

2. Muharebenin Şa'bân ayının gürresinde, salı günü cereyan ettiği bildirilmektedir. Oruç Beğ (S. 58 ve 120), Kemâl Paşa-zâde (Vrk. 15 b) ve *Anonim Tevârih-i Âl-i 'Osman* (Nşr. Giese, s. 205) gibi muahhar kaynaklardan sarf-ı nazar bizzat Varna muharebesine iştirak eden İbrâhîm adlı zât, çarpışmanın 29 Receb 848 salı günü olduğunu yazmaktadır (Bk. yukarıda s. 596). Aynı husus Fatih Sultan Mehmed tarafından Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e yazılan feth-nâmede de teyid olunmaktadır (Bk. Ferîdün I, s. 234, st. 10). Salı günü, bu tarihi yanlış olarak kayd eden kaynaklarda da mevcuttur (Msl. *Tacû't-tevârih* I, s. 384: 9 Receb 848 salı).

Batı kaynaklarında verilen 10 Kasım 1448 tarihi de salı gününe isabet etmektedir (Krş. Zinkeisen GOR I, s. 703; Fr. Pall, Balcania VII/1, 1944, s. 117; Fr. Babinger, Oriens III/2, 1950, s. 253).

Yalnız burada oldukça garib bir mesele ile karşılaşmaktayız: 29 Receb 848, Çarşamba gününe rastlamaktadır. Buna göre Hicrî tarihin 28 Receb olarak düzeltilmesi icab ediyor. Fakat hem İbrâhîm'in notunda, hem de Fatih tarafından yazılan feth-nâme'de 29 Receb, Salı'nın bulunuşunu her hangi bir şekilde tevil etmek çok zor görünüyör²³.

²² Koca Hızır hakkında bk. Iorga, GOR I, s. 442; Fr. Babinger, Oriens III/2, 1950, s. 253-254.

Selîm-nâme müellifi Mehmed Keşfi'nin (GOW 50-1) dedesi olan, Şekbanbaşı Hasan Ağa-zâde Hayrû'd-dîn Hızır Ağa (Sonradan Paşa) da Varna muharebesine iştirak etmişse de (Bk. Ali Emiri, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Sene 2, Nr. 24, 1336, s. 583), onun Koca Hızır ile aynı kimse olduğunu ileri sürmek imkânsız görünüyor (Hızır Paşa bk. ayrıca bk. Fr. Babinger, Der Islam 29, 1949, s. 223; H. Hüsameddin, *Amasya tarihi*. III. İst. 1927, s. 218 v. d.). Yine aynı muharebede Yörgüç Paşa-zâde Hızır Beğ de bulunmuş ve şehid düğmüştü (Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Tokat, Niksar, Zile, Tarhal, Pazar, Amasya vilâyet, kaza ve nahiyelerindeki kitabeler*. İst. 1927, s. 127).

²³ Bu husus ilk defa J. Thury'nın nazar-ı dikkatini celbetmişti; bk. *Török történetirok* I, s. 370, not 2. Burada hatırlatalım ki bazı kaynaklarda 29 Receb'e tekabül eden 11 Kasım tarihi de vardır. Msl. Phrantzes'te; bk. Zinkeisen, GOR I, s. 703, not 1.

"Ğurre-i Şa'ban, a gelince, bunun izahı oldukça kolaydır : muharebe 30 gün çeken receb ayının sonunda olduğuna göre şa'banın başında sayılabilir. Bu hususta, muharebenin üç günde neticlendiği hakkındaki kayıtlar da ²⁴ — ortada Salı günü mevzubahs olduğu için — ancak bir dereceye kadar nazar-ı dikkate alınabilir.

3. Feth-nâmede düşman kuvvetlerinin " müstehill-i cemâziye'l-âhır,, da Tuna nehrini geçerek Osmanlı topraklarına saldırdığından bahsediliyor. Varna muharebesi (yani 848 yılı) mevzubahs olduğu takdirde bu tarih 1444 yılı Eylül ayının ortasına isabet eder. Batı kaynaklarında da Wladyslaw'ın taarruza geçiş tarihi olarak Eylül ayı zikredilmektedir. Krş. Pall, Balcania VII/1, 1944, s. 114.

4. Ayrıca " Kır al-ı Unğurūs,, ile beraber " B ā b ū s (Pāpūs) - ı m e n ħ ū s,, un da düşman ordusunun başında bulunduğu bildiriliyor. Fatih Sultan Mehmed'in Şāhruh'a gönderdiği feth-nâmede de bundan bahsedilmektedir ²⁵.

Bābūs (Pāpūs) ile kâsdedilen Papa IV. Eugenius, her ne kadar muharebede bulunmamışsa da, hazırlık safhasında birinci derecede rol oynamıştır ²⁶. Onu temsilen Kardinal Francesco Condulmer, donanma ile Çanakkale boğazını tutmuş (Bk. Fr. Babinger, Oriens III/2, s. 243), Giuliano Cesarini ise doğrudan doğruya savaşa iştirak etmiştir (Bk. yukarıda s. 606 ve 611). Bundan dolayı feth-nâmede B ā b ū s 'tan bahsedilmesi kolayca izah olunabilir.

5. Feth-nâme'de düşmanlardan bahsedilirken bazan Karaman-ı

²⁴ Msl. bk. K ā ğ ī f ī , Ğazā-nāme-i Rūm, Yıldız Ktp. Nr. 936, s. 35-36; Eb ū'l-Ĥ a y r -ı R ū m ĩ , Şaltāğ-nāme, Hazine Ktp. Nr. 1612, vrk. 614 b: "Yedi kerre yüz bin kâfir gerü gelüb Varna'ya çıktılar; top ve tüfenkler atılıb arabalar çatılıb üç gün gice gündüz ceng olub..."; Lu ğ f ī Pa ğ a , T. Āl-i 'Ozmān, s. 163-4; krş. Zinkeisen, GOR I, s. 700.

²⁵ Bk. Fer ī d ū n I, s. 221, at. 27-29: « در انشای این ناثره برفتن و احشای دائره مملو : بحسن رئیس ضلال و رأس اضلال بابوس ملك بنی اصغر < و > قرال باقریب هفتاد هزار سوار كوه پیکر بولاد مثال سوی این ولاجوی فرستاد . »

²⁶ Melik ū'z-Z ā h ir Ç a k m a k'a gönderilen feth-nâmede de (Bk. yukarıda s. 614) bu meseleye açık bir şekilde temas olunmaktadır (Bibl. Nat. Ms. ar. 4434, vrk. 135 a):

« و لهذا اجتمع انواع الكفرة و اصناف الفجرة — فرق الله شملهم و افسد في ائدارين سلمهم — من كل فج عميق و من كل رجاء سحيق في الرومية الكبرى التي كنيستهم العظمى عند اكبر ملاعبتهم و اعظم شياطينهم بابوس الذي عتبتة الحيثية ممفر جباه امرأتهم و مقبل شفاه كبرائهم فتشاوروا في امر الانتقام . . . »

bî-hānumān,, ile “mu‘āhede ve muvā‘ade,, yaptıkları bildiriliyor (S. 170, st. 25).

Bu kayıd, muharebeden az önce Karaman-oğlu İbrāhîm Beğ'in teşebbüsleri hakkındaki Osmanlı rivayetleri ile (Msl. bk. ‘Aşık Paşa-zāde, s. 132) tam bir tevafuk arz etmektedir.

Bu beş delil bile, mezkûr feth-nâmenin Varna zaferi münasebetiyle yazıldığını isbat etmeğe kâfi gelir zannındayız. Fakat diğer bir delil bu hususta hiç şüphe bırakmamaktadır :

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv kılavuzu'nda (2. Fasikül, İst. 1940, s. 144 b, Nr. E 10728) “Engurus (!) kiralının Tuna ve havalisini istilâya hazırlandığına dair arıza,, başlığı altında, başı ve sonu eksik bir vesîkadan bahsolunmaktadır.

Yaptığım karşılaştırma — ancak fotoğrafını elde edebildiğimden dolayı ²⁷ maddî tavsîfini veremediğim — bu vesîkanın, yukarıda incelenen feth-nâme ile ayniyetini ortaya koydu. Filhakika sadece 36 satırlık bir kısmı ele geçen vesîkanın birinci satırındaki ilk kelimeler (أبادهمالله), Ferîdün Beğ'de S. 170, st. 27'de, son kelimeler (جهان فانی) ise S. 172, st. 2'de bulunmakta ve tam metnin aşağı yukarı yarıdan biraz azına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Derhal göze çarpan mühim yanlışlıkları ihtiva ettiğinden dolayı —Ferîdün Beğ'de bildirildiği vechile— Karakoyunlu hükümdarı Cihānşāh'a gönderilen ve sonradan, diğer emsâli gibi ²⁸ herhangi bir suretle ele geçirilerek Topkapı Sarayı'na getirilen asıl nushanın parçası olduğunu ileri süremeyeceğim bu metinde, 11. Satırda, yukarıda mevzubahs edilen «مستهلم جاذی الآخر» kaydından sonra «سنه ثمان واربين وثمانماية» (848) tarihi vardır. İşte bu tarih, incelediğimiz feth-nâmenin Varna zaferi münasebetiyle yazıldığını kat'î bir şekilde isbat etmektedir.

Ayrıca kaydedelim ki bu feth-nâme Sarı Abdullah Efendi'nin farsça Münşe'âtında (Es'ad Efendi Ktp. Nr. 3333, vrk. 29 b-33 b) da mevcuttur. Fakat bu Münşe'ât'da diğer bütün vesikalara başlık konulduğu halde bu feth-nâmenin başlık yeri boş bırakılmıştır. Bunu, münşe'ât sahibinin veya müstensihin, aslında doğru olarak yazılmış bulunması muhtemel başlığa güvenmemesiyle izah etmek mümkündür.

²⁷ Bu hususta yardımını esirgememek lûtfunda bulunan Sayın Tahsin Öze teşekkür ederim.

²⁸ Msl. bk. *Arşiv Kılavuzu*. 2. Fasikül, s. 99 b.

Feth-nâmenin II. Murad tarafından yazdırıldığı meselesine gelince: Bu hususta en kuvvetli ve itiraz kabul etmez delil, feth-nâmeyi yazdıran hükümdarın “ibtidâ-i ʔulûc-ı saltanat ve iftitâh-ı fütûh-ı menâşir-i memleket,, inden itibaren daima düşmana karşı savaştığının, bu arada “cünûd-ı manşûre-i islâm,, ın “hemen hemen her yıl ve her durumda,, gâh “Arnabûd-i ‘anûd,, ve “Eflâk-ı pür-nifâk,,, gâh “kefere-i İstanbul,, ve “tâ’ife-i Unğurûs,, ile çarpıştığının bildirilmesidir (Bk. Ferîdûn I, s. 170, st. 17-23). Bu hükümdar, Edirne tahtına muharebeden biraz evvel oturmuş olan genç Şehzâde Mehmed değil, hiç şüphesiz II. Murad’tır.

Bütün bu izahattan bir netice çıkarmak icab ederse, II. Murad’ın Varna muharebesi esnasında ve muharebeyi takib eden günlerde hukukî bakımdan Osmanlı hükümdarı bulunduğu, tahtını ikinci defa genç oğluna terk etmeden önce²⁹ bu feth-nâmeyi yazdırıldığı ileri sürülebilir³⁰.

* * *

Aşağıda, II. Murad’ın feth-nâmesinin metninin, ele geçirilebilen 3 nushadan faydalanmak suretiyle—emniyetle kullanılabilecek bir şekilde—tesisine çalışılmıştır³¹. Her nusha arasındaki farklara kısa bir nazar atfetmek, bu gibi vesikaların ne kadar değişik ve bozuk şekillerde nakledildiği hakkında iyi bir fikir verecektir³².

Nushalar için kullanılan remzler:

T = Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. E 10728.

N = Sarı Abdullah Efendi Münşe’âtı, Es’ad Ef. Ktp. Nr. 3333, vrk. 29, b-33b.

F = Ferîdûn Beğ Münşe’âtı, İst. 1274, s. 170-173.

²⁹ Fatih Sultan Mehmed’in feth-nâmeleri 848 yılı evâhır-ı Ramazân’ında (1—10 Ocak 1445) yazıldığına göre, Murad’ın tahttan feragati bu tarihten az önce olmalıdır. Fr. Babinger, bu hususu nazar-ı itibare almakla beraber diğer kaynakların yardımıyla aynı neticeye varıyor. Bk. Oriens III / 2, 1950, s. 255.

³⁰ İlâveten kaydedelim ki bu feth-nâmenin apocryphe (sonradan uydurma) olduğunu hatıra getirmek için ortada hiç bir ma’kul sebep yoktur.

³¹ Bu hususta Sayın hocam Prof. Necati Lugal’ın değerli yardımını gördüm. Kendilerine teşekkür ederim.

³² Teknik sebeplerden kâf-ı fârisî (ک)’ ler belirtilememiştir.

< فتحنامه سلطان مراد ثانی >

آفریدکار جلّ جلاله و عمّ نواله چون زمام قبض و بسط و رفع و
 حفص و عنان حلّ و عقد و ابرام و نقض در قبضه صرامت و جهانداری
 3 و حوزه شہامت و کامکاری مانہاد و بعواید عنایت ربّانی و عوارف
 حمایت سبحانی معاقد دولت ما مؤید و قواعد سلطنت ما مشید
 و مناظم مملکت ما مؤکد و مراسم عزّت و رفعت ما متمد فرمود
 6 و ہر لحظہ و لمحہ ما را بمدد عواطف و عوارف و عدد مکارم و مراحم مکرم
 و مشرف کرد و کردن و کوش روزگار ما را بقلاید عواید کامکاری
 و فراید فواید شہریاری مقرّط و مشتف و ندای «والذین جاہدوا
 9 فینا لنہدینہم سبلنا» در کوش ما داد و ردای «ولا تحسبن الذین
 قتیلوا فی سبیل اللہ امواتاً بل احياء عند ربہم یرزقون فرحین بما اتیہم اللہ من
 فضلہ» بردوش مانہاد، ما نیز پیوستہ بشکر این موهبت کریمہ و شکرانہ
 12 این عطیت جسمہ ایام و اعوام بر تنویہ حال اسلام و ترفیہ بال انام کہ
 و داعی اللہ الملک العلام اند موقوف داشتہ ایم و اوقات و ساعات براعلاء اعلام

2 صرامت و F : — و N ||

3 بعواید F : بفواید N ||

4 حمایت N : رعایت F | مؤید F : مؤید بود N ||

5 عزت و N : — F | فرمود F : فرموده N ||

6 عواطف و F : — و N ||

8 فواید F : — و N ||

9-8 «والذین . . . سبلنا» : قرآن ، سورة المتکبوت ، آية ۶۹ ||

9 داد F : درداد N ||

11-9 «ولا تحسبن . . . من فضلہ» : قرآن ، سورة آل عمران ، آية ۱۶۹ ||

11 نہاد ما F : — N | پیوستہ F : پیوست و N | موهبت F : موهبت این N ||

12 عطیت F : عطیہ N | تنویہ F : تنوہ N | ترفیہ F : ترفہ N ||

- دینِ محمدی و احیاءِ مراسمِ ناموسِ احمدی مقصور و مصروف فرموده ایم
 15 و در ضبطِ منازمِ بلاد و تتمیمِ مصالحِ عباد و نظمِ مهماتِ جهاد و تهیتهٔ
 اسبابِ مقاتلهٔ «من يظهر فی الارض الفساد» هیچ دقیقه ای مهمل نگذاشته ایم
 و در افاضتِ معدلت و اشاعتِ نصفت در میانِ رعایا و در اظهارِ شفقت
 18 و ابرازِ مرحمت در شانِ برابری هیچ نکته ای معطل نداشته ایم و از ابتداءِ طلوع
 تابشیرِ سلطنت و افتتاحِ فتوحِ مناشیرِ مملکت که غرهٔ عمر و عنفوانِ شباب
 و ربیعانِ نشوونماست الی یومنا هذا دایم الاوقات شمشیرِ مبارک بعون الله
 21 تعالی و تبارک برفرق و تارکِ کفارِ خاکسار جعل الله الادبار رائدهم
 و الخذلان قائدهم می آزماییم و بتیرِ جانگدازِ و خصمِ شکارِ سینهٔ پر کینهٔ
 ملاعین و شیاطین آبادهم الله و ابارهم ولا ابقى فی متن الارض آثارهم می
 24 شکافیم، در هر سال بل اندر همه حال جنودِ منصورهٔ اسلام گاه با ارناد
 عنود مقابله میکنند و گاه حشَمِ اهلِ ایمان با افلاقِ پرنفاق مقاتله می نمایند،
 گاه با کفرهٔ استانبولِ مخذول مفاصله می دارند و گاه با طایفهٔ انکروس
 27 منحوس که عابدانِ وُدّ و سُواع و معاندانِ نصّ و اجماع و دشمنانِ ملتِ

14 احیاء F : احیاء و N | فرموده ایم F : فرمودیم N ||

16 «من يظهر . . . الفساد» : قرآن ، سورة المؤمن ، آیه ۲۶ | نگذاشته ایم F : نگذاشته N

17 افاضت F : افاضه N ||

18 نکته F : نکند N ||

19 فتوح F : — N ||

21 و تارک F : — و N ||

22 و بتیر F : و تیر N | جانگداز و : جانگداز N جانگداز و F ||

23 ملاعین و شیاطین F : شیاطین ملاعین N | آبادهم : کلمهٔ اول نسخهٔ T | لا ابقى F : لا بقی

|| NT

24 شکافیم FN : شکافیم T | اندر F : در T — N | منصورهٔ FN : منصور T | با FN — :

T | ارناد TN : ارنود F ||

25 مقابله FN : محاربه T | با افلاق FT : بافلاق N | مقاله FN : مقابله T || می نمایند T : می ورزند FN

26 کفرهٔ استانبولِ مخذول (FN —) مفاصله می دارند FN : کفرهٔ استانبولِ مخذول معاهده می کنند T ||

27 منحوس T : — FN | اجماع FN : اجماع T | دشمنان : متکران FNT ||

نبوی و منکران رسالت مصطفوی اند معانده می کنند و گاه با فسقه و فجره*
 قرمان بی خانمان که بحقیقت رهزنان دین یزدان و دشمنان اهل ایمانند
 30 معاهده و مواعده می ورزند و لَو سئل عن كثرة ظلمهم على الرعايا وقلة
 شفقتهم على البرايا و احرازهم السنن الضائرة في الاسلام و ابرازهم الرسوم
 الخائرة بين الانام لحكاها فرسان العجم و العرب و رواها ركبان الشرق
 33 و الغرب . اما بحمد الله تعالى و منه چونکه ما در تقدیم دین قویم و تنویر
 مناهیج مستقیم می کوشیم و دروغ سابیغات و زرود مضاعفات از برای
 جهاد و خذلان اهل بغی و فساد می پوشیم و پیوسته عزایم صایبه
 36 و آراء ناقبه بر قمع اعدای دین و دفع احزاب شیاطین می کماریم و همگی
 همت و جملگی نهمت بر رعایت انصار صدق و اعوان حق که نجوم هدی
 و رجوم عدی و درر حیمت و غرر عصیبت و مصاییح رشاد و مفاتیح
 39 سدادند مقصور می داریم ، لاجرم هر روز تأییدات آسمانی و عنایات ربّانی
 عزّ شانہ را بد سعادت و قاید شوکت و عظمت ما می باشد و مہمات

28 منکران : مستکبران F مستکبران N دشمنان T | معانده FN : مفاسله T | و گاه FT : —
 و N | فسقه و T : — و FN ||
 29 بی خانمان FN : بی جان فرمان T | رهزنان FN : ره زبان T ||
 30 معاهده و مواعده می ورزند : معاهده و مواعده F مناهدت معاهده می کشتند N مناضله می ورزند
 T | نو T : — و FN | 30-31 عن كثرة (N -) ظلمهم . . . علی البرایا FN : عن سوء حصلهم
 و لوم فعالهم T ||
 31 السنن FT : السن N | فی الاسلام T : فی الانام FN || الجائرة F : الخائرة N الخائرة T ||
 32 بین الانام فی الاسلام FN : T | العجم و العرب FN : المشارق و المغرب T | رواها FT : —
 N | الشرق و الغرب FN : المناسم و العوارب T ||
 33-35 اما بحمد الله . . . می پوشیم FN : — T ||
 33 تقدیم N : تقویم F ||
 34 مناهیج F : طریق N : زرود F : زروه N ||
 35 عزایم FT : بعزایم N ||
 36 ناقبه FN : یاقه T | دفع FT : رفع N | شیاطین FT : الشیاطین N | همگی FN : — T ||
 37 جملگی FN : — T ||
 38-39 و درر (در بر N) . . . سدادند FN : رجال وفا ابطال اما در حیمت غرر عصیبتند T |
 آسهای FN : آسمان T ||

- دینی و دنیوی و مقاصدِ اولوی و اخروی مکفی و مرعی می آید و فتوحِ
 42 تازه و بی اندازه بركاتِ حسنِ عقیدت و خلوصِ طوبیت در روزگارِ
 همایونِ ما حاصل می شود و ثمراتِ آن بکافهٔ عبادِ متواصل میگردد،
 و یکی ازین فتوحِ ربّانی و عنایاتِ رحمانی آن بود که در مستهلّ شهر الله
 45 جمادی الآخر سنهٔ ثمان و اربعین و ثمانمائه قرال انکروس و بابوسِ منحوس
 با کفارِ ملاعین و انصارِ شیاطین و طوایفِ مختلفه و فرقِ متفرقه فرق الله
 شملّهم و دمرِ حوّلهم و خیلّهم و اضعف قوتّهم و حوّلهم مجتمع
 48 کشته و بر قوتِ اعضا اعتضاد کرده و بر کثرتِ عدهٔ و عتاد اعتماد نموده
 و بوفورِ سلاح ارتیاح و بغزارتِ اهبت اغترار فرزوده، با جمعی از کفار
 مقدارِ صد هزار مردِ جوشن پوش دریا خروش آهن خای شست کشای
 51 خنک سوار خصم شکار جنکجوی صاعقه خوی از طرفِ آبِ طونه
 عبور کردند و از تاختن و خون ریختن آسایش ننمودند، بسا مسلمانان را
 بقسر در قیدِ ذل و حبالهٔ اسر آوردند و ساعتی از مضرت و معرفتِ ایشان آن

40 عن شاه T : FN — | سعادت FT : سعادت N | قاید TN : قاعد F | شوکت FN :

قدرت T ||

41 اولوی TN : اولی F | مکفی و T : FN ||

42 خلوص FT : خلاص N ||

43 بکافهٔ FT : یکانهٔ N ||

44 ازین N : از جملهٔ FT | رحمانی FN : یزدانی T | شهر الله N : شهر F — T ||

45 سنهٔ ثمان و اربعین و ثمانمائه T : FN — | بابوسِ منحوس F : بابوسِ مائوس T مائوس

منحوس N ||

46 انصار FN : اتباع T ||

47 حولهم FT : قولهم N ||

48 اعضا اعتضاد FT : اعضا و اعتقاد N | کرده FN : T — | عده و FN : T — | نموده F :

نموده بود N کرده T ||

49 و بوفور FT : و N | فرزوده F : نموده TN | از کفار N : کفار F — T ||

50 شست N : شست FT ||

51 خنک F : جنک N حنک T ||

52 بقسر FT : بقهر N | ذل FN : قهر T | و ساعتی از مضرت و معرفت : و از مضرت و معرفت

T ساعتی از فساد FN ||

- 54 اماكن شريفه و مساكن لطيفه و منيفه خالى نشد و فروج محرمه و مصونه
 و دماء مكرمه و محقونه را در معرض استباحه عرض كردند، اهل و عيال و مال
 و منال مسلمانان بالكلية پايمال شد و حرث و زرع و نسل و ضرع بالجمله
 57 مستهلك ماند و دفاين و خزائن و ذخاير اكابر و اصاغر عرضه تلف كشت
 و نفايسى كه اهل اسلام بخون جگر اندوختند ايشان بيك شراره قهر
 بسوختند، از آنجا مصمم العزيمة على القتال و الجلال و اتلاف الطرايف
 60 و التلاد و تخريب البلاد توجه كردند كه مقر الكرامة و دار العز و المقامة
 و مئوى النجدة و البسالة و مأوى امة خاتم الرسالة ادرنه را كه غره ناصيه
 اسلام و قره باصره انام و نتيجه كردش ليالى و ايام است معبد رهاين
 63 و مشهد شياطين سازند،
مصرع

وليس حديث النفس غير ضلال

- و ساير مدن اسلام را كه سالهاست كه از مخالب اهل شقاق بقاء
 66 الرأس و صرف انواع النجدة و البأس مستخلص شده است و آراى
 صاييه ما در ازاى خباث جهل و ازاله نجاست كفر و ثلم حدود

54 و منيفه FT : N

55 و دماء مكرمه و محقونه را T : FN || عرض FT : عرضه N ||

56 مسلمانان FN : T | بالكلية T : FN | بالجمله T : FN ||

57 و خزائن T : FN | كشت FN : است T ||

58 نفايسى F : نفايس TN ||

59 بسوختند N : سوختند F سوخته T | القتال FN : القبال T | الجلال FT : الجهاد N ||

60 التلاد FN : البلاد T | و تخريب البلاد FN : T | كه FN : T ||

61 ادرنه را FN : ادرنه لازالت ما هو له المساند مقسوه الموارد T ||

62 انام FN : انام T | ليالى FN : اياى T | است FN : F ||

63 مصرع N : FT ||

64 النفس FN : النص T | خلال FN : حال T ||

65-66 سالهاست FT : سالها N | محاليب اهل شقاق بقاء الرأس (الراسن N) FN : انايا ارباب

شقاق و نفاق حقداء الراسن T ||

66-67 و آراى صاييه ما F : و آراى صاييه N و عزيمت توافر ما T ||

طغیان و هدمِ جدورِ عدوانِ ازانِ اماکنِ اهلِ ایمانِ بهیچ وجه قصور
69 و فتورِ جایزِ نشمرده است و در آنجا بحمدالله تعالی هیچ خلل بعبارتِ
مَشَاهِدِ حَقِیْقَتِ و مَرْتَبَتِ مَعَاهِدِ طَرِیْقَتِ و نَضْرَتِ رِیَاضِ شَرِیْعَتِ
و اَحْیَاءِ مَعَالِمِ اَمْنِ و اَمَانِ و اَبْقَاءِ مَرَاسِمِ دِیْنِ و اِیْمَانِ و اَعْلَاءِ اَعْلَامِ
72 عَدْلِ و اِحْسَانِ رَاهِ نِیَافْتَهِ اسْتِ ، اَنْ فَعْجَارِ نَكُونَسَارِ بَقْدَوْمِ نَامْبَارِكِ
و مِشْوْمِ خَرَابِ و یِیَابِ سَازَنْدِ و اَنْ اَمْتِ مَكْرَمَهْ رَا كِه دَر اَنْ
جَوَانِبِ مَتَوَطَّنِ و دَر اَنْ نَوَاحِی مَتَمَكَّنِ شَدِه بُوْدَنْدِ ذَكُوْر رَا هَدَفِ
75 تِیْرِ و عَلْفِ شَمْشِیْرِ سَازَنْدِ و اِنَاثِ رَا دَر قِیْدِ ذَلِّ و صِغَار رَا اسِیْر كَنْنَنْدِ ، بَیْتِ

هیهات اَنْ یَصْطَادَ عِنْقَاءَ الْبَقَا بِلْعَابِیْهِنَّ عَنَاكِبُ الْاَفْكَارِ

چون این قضیه بمسامعِ علیّه ما رسید، راستی غیرتِ شهریاری و حمیتِ
78 تاجداری ما را باحرازِ مَثُوبَاتِ غَزُو و وَجْهَادِ و اِغْتِنَامِ اَهْلِ فِسَادِ و اِنْقَاذِ
الْبِلَادِ و تَخْلِیصِ الْعِبَادِ عَنِ مَحَالِیْبِ اَهْلِ الْبَغْیِ و الْفَسَادِ تَحْرِیْضِ و تَخْضِیصِ نَمُودِ،

67 حیات FN : حباب T | کفر FN : + و شرک T | نلم TN : سالم F |

68 هدم FN : هم T | جدور N : رسوم F بنیان | ازان TN : از F ||

69 در آنجا (در آنجا F) بحمدالله تعالی FN : — T ||

70 حقیقت و مرتبت معاهد طریقت F : حقیقت و مرتبت مقاصد طریقت N و معاهد رقاہیت

(رقاہیت !) و فراغت T ||

71-72 و اعلاء ... احسان FN : در آنجا T ||

73 و میشوم T و مشثوم F میشوم N | مکرمه FT : مکرمه N ||

74-73 در آن جوانب ... شده بودند T : در آنجا (آنجاها F) متمکن و در نواحی آن دیار

متوطن FN ||

74-75 هدف تیر FT : صدف صید N ||

75 سازند F : بسازند N — T | صغار را T : قهر FN | بیت N شعر FT ||

76 البقا TN : العلی F | عناکب FT : عنایک N ||

77 این FN : اَنْ T | راستی FT : — ||

78 تاجداری T : کامکاری FN || باحراز FN : باجرار T | غزو و TF : عز و N | اغتنام FN :

اعتیام T |

78-79 و انقاذ البلاد ... عن محالیب اهل (عن اتياب N) ... و الفساد TN : و انقاذ بلاد و تخلیص

عباد از اربابِ بی و عناد F ||

79 و تخصیص F : و تخصیص N — T | نمود TN : نموده F ||

پس دواعی همت و بواعثِ نُهت برکفایتِ این مهم مقصور فرمودیم
 81 و عزیمتِ همایون مصمم کردیم و خود را بغيانتِ عنایتِ ایزدی و حمایتِ
 پروردگاری سپردیم و اعلامِ اسلام مستعیناً بکلامِ الله الملك العلام
 برافراختیم و باحشری انبوه و لشکری باشکوه و پیرانِ کاردار و دلیرانِ
 84 کارزار بیشتر از حد و شمار بشوکتی هرچه تمامتر و دولتی هرچه عامتر
 در مقابلهٔ ایشان رسیدیم، اگرچه صولت و مهابتِ آن ملاعین در دلهای
 مسلمانان جایگیر شده بود اما ایزد جل و علا بنورِ فراست و کیاست الهام
 87 می نمود که این فتحِ همایون بجز دولتِ ما میسر نخواهد شد و آن ظفرِ میمون
 باعلامِ نصرتِ اعلامِ ما مقرر خواهد گشت و تباشیرِ صبحِ کامرانی بنورِ فیروزی
 ما لامع خواهد آمد و انوارِ جهانبانی بفرِّ بهروزی ما ساطع، البته نوایرِ
 90 صولتِ ما بگفتهٔ مشتعل شد و شرورِ قهرِ ما فجأةً متطایر و عواطفِ سیاستِ
 پادشاهی که بران مجبولیم در هیجان آمد و أعاصیرِ انتقامِ شاهنشاهی که بدان
 مشمولیم در ثوران گشت، فرمودیم که در احتشاد و استعدادِ اجنادِ اجتهاد
 93 نمایند و اسبابِ جدال و قتال آماده دارند و ابوابِ خصام و جلادکشاده

80 پس T : و FN ||

81-82 و خود را بغيانتِ عنایتِ ایزدی و حمایتِ پروردگاری سپردیم و : خود را بصانتِ عنایتِ ایزدی

و حمایتِ پروردگاری سپردیم و T و خود را بغيانتِ ایزدی و حمایتِ پروردگاری سپردیم و F - N ||

82 بکلام : FN : بغيانتِ T | الله TN : - F ||

83 حشری FT : حشر N | لشکری FT : لشکر N | کاردار T : کار FN | دلیران FT :

جوانان N ||

85 مهابت FN : مهانت ||

86 مسلمانان TN : مسلمین F || و کیاست T : - FT |

87 می نمود TN : + و بدست تأیید بسطت میفرود F | این فتح FT : فتح N || و آن N : و این

|| FT

88 اعلام N . - FT | ما مقرر FT : مأمور N ||

89 لامع . . . بهروزی ما FT : - N ||

90 صولت ما FT : صولت N | شرور FT : شور N ||

91 آمد FT : - N ||

92 مشمولیم FT : مشمولیم N | احتشاد FT : احتشام N ||

93 ابوابِ خصام و جلادکشاده FT : - N ||

و دروعِ سابغات پوشیده و در اظهاریِ حقّ و اِعلاءِ کلمة الله العلیا بسعیِ
بیدریغِ کوشیده ، تا نامِ نیکو و ذکرِ جمیلِ باقی درین جهانِ فانیِ ذخیرِ
96 گذارند و حسنِ احادیث را بهتر از عمر و روزگار دارند و خود را
در سلكِ خیارِ امت و کبارِ ملت منخرط سازند که زبانِ زمان
در شانِ ایشان بدین رباعی منطلق است ،
شعر

99 یلوح علی الطیرس آثارهم و یبقی مدی الدهر اخبارهم
فما انقضوا بل هم خلدوا و حسن الاحادیث اعمارهم

پس روز سه شنبه که غره ماه شعبان بل غره سعادت اهل ایمان بود از حول
102 و قوتِ خویش تبرّاً کردیم و پناه بحمایت و عنایتِ رحمانی آوردیم و نصرو
ظفر را از اثرِ تأییدِ مفتاحِ الابواب و مسببِ الاسباب که « وما النصر الا
من عند الله العزیز الحکیم » عنوانِ صحایفِ کردکاری و برهانِ مقدّماتِ
105 پروردکاری اوست دانستیم و یقینِ ما شد که اوابدِ نصرو فیروزی
از شاخِ ارادتِ او عزّ شانه منوط است و کثرتِ عدتِ آلت را در وهیج
مداخلت نه و شواردِ قدرت و بهروزی باوتادِ مشیت و ارادتِ او عمّ نواله
108 مربوط و سعی و قوتِ خیل و حول را در وهیج معاونت نه ، پس بعد
از عرضِ التضرعّ والابتهاال الی جناب الله الملك المتعال اعیانِ عسکر و وجوهِ

94 دروع FT : درع N — سابغات FN : سوابغ T || پوشیده TN : پوشند F ||
95 کوشیده TN : کوشند F | جمیل باقی : جمیل N حسن F جمیل حسن باقی T | جهان فانی T
(کلمة آخرین نسخه T) : — فانی FN ||
96 خود را N : خودشان را F ||
97-100 که زبان . . . شعر . . . اعمارهم F : — N ||
102 بحمایت و عنایت N : بمعنایت حمایت F ||
104-108 « وما النصر . . . الحکیم » : قرآن ، سورة آل عمران ، آیه ۱۳۶ : سورة الانفال ، آیه ۱۰ ||
105 اوابد F — N ||
7-106 از شاخ ارادت . . . بهروزی F : — N ||
107 واردات N : — F | عم نواله F : عزّ شانه N ||
108 مربوط F : مربوط است N | قوت N : قدرت F | معاونت نه F : مدخل نه N ||
109 عسکر و F : — و N ||

- رجال را تحریض کرده ، بنص « ولا تهنوا ولا تحزنوا وانتم الاعلون »
 111 فرمودیم که مستعیناً بالله الرؤف العطوف استعمال بنود و سیوف را کار فرمایند
 و سنانِ ثعبان نشانِ آتش فشان را دستور دادند و شمشیرِ آبدارِ خون خوارِ
 آتش بارِ صاعقه کردار را از غلافِ خلاف برکشیدند ، قلب و جناح
 114 و میمنه و میسره بیاراستند و کمینگاه را بهر استظهار باجلادِ امجاد سپردند
 و مقدمانِ لشکر چون شیرِ درنده و پیلانِ دمنده و پلنگانِ غرنده
 در نبرد آمدند و مبارزان با آن لثیمانِ بی ایمان مقابل و مقاتل شدند
 117 و همه انواعِ سلاحِ سطوتِ بازویِ اهلِ ایمان و قوتِ قلوبِ اسلامیان که
 راست ترازِ مراسیِ قِلال و راسختر از رواسیِ جبال اند برآزمودند ،
 بعد از آنکه از اولِ صبح تا نمازِ عصر در میانِ جانبین و ما بینِ طایفتین
 120 مقابله و مقاتله افتاد و حمله در حمله پیوست ، اسلامیان یقین دانستند که
 « اسلام یعلو ولا یعلی علیه » ، دلیرانِ کار دیده و تلخ و شورِ روزگار
 چشیده عنان برتافتند و فرصت یافتند و دست بتیر و شمشیر زدند و کارزار
 123 کردند که از شکوهِ او کوه بستوه آمد و دلِ کردون از جای برخاست
 و رویِ هامون ردایِ کلکون در بر انداخت ، آن ملاعینِ بی دین و مخاذیلِ
 بی آیین چون طمع از جان و دل از خانمان برداشتند ، حملها کردند

110 « ولا تهنوا . . . الاعلون » : قرآن ، سورة آل عمران ، آیه ۱۳۹ ||

111-112 آتش فشان F : N | خون خوار آتش بار صاعقه کردار F : N - ||

114 باجلاد امجاد F : باجلاد و امجا N ||

116 و مبارزان با آن : و با مبارزان آن N و مبارزان F ||

118 راست تر N : راستی F ||

120 که F : N - ||

123 آمد N : آمده F | خاست F : خواست N ||

125 جان F : حیات N ||

126 تا ورد N : آورد F | تحشم N : تحشم F | نکند N : نکنند F ||

- 126 که زمین تابِ نوردِ او نیورد و روزکارِ مقاساتِ او را تجتم نکند
 وخورشید ازهراسِ او در زینهارِ غبارِ کریزد ، اما روباہ طاقِتِ حملہ
 شیرِ شرزہ کجا یابد و صعوه توانائی تیز پنجه شاهین وشکرده کجا دارد ،
- 129 پس ملائکہ ملاءِ اعلا ندایِ « نصر من الله وفتح قریب » در عالمِ سفلی
 در دادند و بزبانِ حالِ بشارتِ « انا فتحناک فتحاً مبیناً » بسَمعِ ما
 رسانیدند ، چون آن ارجاسِ انجاسِ کوششِ انصارِ حق در ابطالِ واستیصالِ
 خود مشاهده کردند و جندِ اعوانِ حق در تبدیلِ شمل و قمعِ جمعِ خویش
- 132 معاینه دیدند ، « ولو اعلى ادبارهم نفوراً وکان امرالله قدراً مقدوراً » ،
 آخر الامر از غلامانِ حضرت یکی قرالِ مخنول را که شهریار آن فته جافیه
 و پادشاه آن طایفه خاسره بود ، دست بسته و بازو شکسته پیشِ رایتِ نصرت
- 135 نکار و خصم شکار آورد و غلامانِ حضرت چون دانستند که قرال است طعمه
 شمشیر کردند و سلاحها دران اختبار و امتحان نمودند و چون انصارِ شرع
 138 رسول الملك ذی الجلال از حالِ قرال آگاه شدند ، حملوا زمرَ النفاق
 و عَصَبَ الشقاقِ حمله اللیثِ الکائرِ و سطوة الاسدِ الزائرِ رافعین عقیدتہم
 بالتہلیل والتکبیر منتظرین نصر الله العزیز القدير فَمَنَ الله علیہم بالمأمولِ
 141 و المسئولِ فزلت اقدام الکفار و ولت اعلامہم ، پس مثال دادیم تا لشکری
 چون سیل که از کوه بصحرا ریزد و آتش که در دامنِ کور کرد آویزد

128 کجا یابد : F ندارد | N

129 « نصر ... قریب » : قرآن ، سورة الصف ، آیه ۱۳ .

130 بزبان : N | F « انا ... مبینا » : قرآن ، سورة الفتح ، آیه ۱ .

131 رسانیدند : N | F رسانید | آن ارجاس : F | ارجاس N ||

133 « ولو اعلى ... وکان امرالله (-) N ... مقدوراً » : قرآن ، سورة اسرى ، آیه ۴۶ .

134 شهریار آن : N | شهریاران F ||

136 و خصم : F | آیات حضم N ||

137 شمشیر : F | شیر شمشیر N | سلاحها : F | سلاح N ||

139 عصب : F | غضب N | الکائر : F | الکاسر N ||

141 اقدام الکفار و ولت : F | - N ||

آن شیرانِ عالی پایه بدانِ خوکانِ فرومایه درآویختند و قیامتی معجل
 144 برایشان انکیختند و همه را طعمهٔ مور و مار و غدایِ و خوش و طیور کردند
 و در آن کَر و فرّ از آن کفرهٔ فجره اکثر علی ارجاء با تره بدار البوار
 انتقال کردند و رقعۀ آن بقعه چنان شد که در آن جوانب و نواحی ،

147 بیت

صد قرن وحش و طیرا پس ازین فلك از کُشته میزبان باشد
 و بعضی که از شمشیرِ قهر خلاص یافت در بندِ صفادِ و قیدِ اسار افتاد و با
 150 سلاسل و اغلال در کنجِ وبال و نکالِ « مقرنین فی الاصفاد » منزوی گشت ،
 پس معتقدیم که بوسیلهٔ این فتح شرر و شرورِ غرورِ آن ارذال و انذال
 اطفایابد و عوادی بلیاتِ ایشان بکلی انطفای پذیرد و از رسوم و اطلالِ
 153 آن مجاهیل و مخاذیل آثار نماند و ایزد جلّ و جلاله بر موجبِ نصِّ « اورثکم
 ارضهم و دیارهم و اموالهم و ارضاً لم تطوها » مجموعِ اطفال و اولاد
 و نسوان و احفاد و صبیان و شبّان و شیوخ و کهل و مواطن و مساکن
 156 و قلاع و بقاعِ ایشانرا بدولتِ همایون مسخّر و مقرر فرماید ، « و ما ذلك
 علی الله بعزیز » ، پس بر همه عالمیان و کافهٔ آدمیان عینِ فرض و دینِ

143 عالی پایه : F | عالی پایه : N | فرومایه : F : فرو پایه N ||

145 از آن : F : آن N ||

147 بیت : N — : F ||

148 پس ازین : F : ازین پس N | صد قرن بیت : از قصیدهٔ انوری در مدح سلطان معزالدین سنجر ،

دیوان انوری ، تبریز ۱۳۴۴ ، ص . ۷۱ ||

149 صفاد : F : سفار N | افتاد : F : افتادند N ||

150 در کنج و وبال : F : — : N | « مقرنین فی الاصفاد » : قرآن ، سورة ابراهیم ، آیه ۴۹ ؛ ص ، آیه ۲۸ |

گشت : F : گشتند N ||

151 شرر و شرور : F : شرر شرور N ||

152 اطفای اطفای N | انطفای : F : انشفا N | اطلال : F : طلال N ||

153 آن : F : — : N | جلاله : F : و علا N ||

154 - 153 « و اورثکم . . . لم تطوها » : قرآن ، سورة الاحزاب ، آیه ۲۷ ||

155 نسوان : F : عورات N | شبّان : F : شباب N | مساکن : N : ساکن F ||

156 - 157 « و ما ذلك . . . بعزیز » : قرآن ، سورة ابراهیم ، آیه ۲۰ ، سورة فاطر ، آیه ۱۷ .

قرض است بعد از آنکه این فتح نامه بزرگوار بر منابر اسلام علی
 159 رؤس الاشهاد برخوانند و جلالت این نعمتِ هنیئه و کرامتِ این عطیه
 سنیه شناسند و هر یک بر حسبِ جهد و وسعِ طاقت بشکر این موهبت
 بتأدیتِ صدقات و ایصالِ مبرات و حسنات بگذارند و از حضرتِ ربّ
 162 الارباب استحکامِ دعایمِ دین و دولت و انتظامِ منازمِ این سعادت که
 غره ادوار و طرازِ روزگارست درخواهند و همه اهلِ اسلام ازین بشارت
 بشاشتی هر چه زیاده تر و هشاشتی هر چه آماده تر و حظّی اکمل و نصیبی
 165 او فر برگیرند و بدعایِ دوامِ سعادتِ همایون و دولتِ روز افزونِ ما
 مثابرت و مواظبت نمایند والسلام .

**

III. SARI ABDULLAH EFENDİ MÜNŞE'ATININ TAVSİFİ

Bu yazımızı bitirmeden önce — II. Murad'ın feth-nâmesi de dahil olmak üzere — Türkiye tarihi bakımından çok ehemmiyetli vesikaları ihtiva eden Sarı Abdullah Efendi Münşe'atı'nın tam bir tavsifini yapmayı faydalı gördük.

Es'ad Efendi Kütüphânesinde (İst. Süleymaniye) Nr. 3333'de mukayyed olan bu Münşe'at, sonradan tamir görmüş, şemseli ve miklepli koyu vişne rengi âdi meşin cild içinde 165 varaktır. Eb'adı $24,4 \times 14,8$, yazının işgal ettiği yer $14,9 \times 8$ sm. dir; her sahifede bozuk bir nesihle yazılmış 21 satır vardır. Filigranlı, ince, rutûbete maruz kalmış olan kâğıdı sarımtırak renktedir. Söz başları ve âyetler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Vrk. 19'da vakıf mührü, Mustafa b. Murad Paşa'ya ait temellük kaydı ve 3 silik mühür görülmekte, ayrıca iri bir yazı ile :

|| N — : F هنیئه 159
 || N — : F سنیه 160
 || N — : F وسع : F سی 161
 || N — : F بتأدیت 161
 || N — : F ازین 163
 || N — : F سعادت 165

منشآت فارسی از جمع صاری عبدالله افندی من رؤسای دولت العلیة العثمانیه
kaydı bulunmaktadır. Vrk. 165 b'deki temme kaydı şöyledir :

تمّ المنشآت بعون الله و حسن توفيقه فی تاریخ اواخر شهر ربیع الاول
من شهر سنة تسع و ثلثین و الف الهجرية و الحمد لله رب العالمین.

Münşe'at'ın, kendisi tarafından toplandığı bildirilen Sarı Abdullah Efendi (Doğ. H. 992 — ölm. 23 Safer 1071)³³, I. Ahmed zamanında İstanbul'a göç eden Magribî beğlerinden Seyyid Mehmed'in oğlu olup XVII. asırda şöhret kazanmış Osmanlı ricalindendir³⁴.

Bu zâtın âdeta Feridün Beğ'in eserinin bir zeyli sayılabilecek olan *Düstürü'l-inşâ* adlı münşe'at mecmuası uzun zamandan beri bilinmekte ve nushalarına muhtelif kütüphânelerde tesadüf edilmektedir. Fakat onun, Hammer tarafından muhteviyatının büyük bir kısmı tanıtılan (Bk. GOR IX, s. 359 v. d.) bu eserinden başka diğer bir Münşe'at mecmuası tertib ettiği her hangi bir kaynaktan bildirilmemektedir. Bununla beraber, tavsif ettiğimiz mecmuanın başında bulunan kayda inanmamak ve başka birisi tarafından meydana getirildiğini ileri sürmek için bir sebep yoktur. Yukarıya naklettiğimiz temme kaydından anlaşıldığına göre Sarı Abdullah Efendi bu mecmuasını H. 1039 Rebî'u'l-evveli sonunda³⁵ (Ekim-Kasım 1629), yani ilk re'isü'l-küttâblığından (1037) iki yıl sonra vücuda getirmiş olmalıdır. Bir çok mühim istinsah hatalarını ihtiva ettiğinden dolayı elde bulunan bu yegâne nushanın bizzat onun elinden çıktığı kabul edilemez.

Aşağıda, muhtelif büyük münşilerin eserlerinden veya diğer kaynaklardan seçilmiş ve oldukça muntazam bir kronolojik sıraya konmuş 128 parça vesikayı ihtiva eden bu mecmuanın muhteviyatı

³³ Ahmed Resmî, *Sefînetü-Rü'esâ*. İst. 1269, s. 32'de ve ondan naklen GOW s. 207'de 1071 Recebinde öldüğü kayd ediliyorsa da Topkapı'dan Maltepe'ye giden yol üzerinde bulunan mezar taşında 23 Safer 1071 (28 Ekim 1660) tarihi vardır. Bk. Abdülhakî [Gölpınarlı], *Melâmlık ve Melâmler*. İst. 1931, s. 188, res. 15.

³⁴ Hayatı ve eserleri hakkında bk. GOW s. 206 - 207 ; A. Gölpınarlı, aynı eser, s. 136 - 142 ; Cl. Huart, El IV, 1934, s. 176 - 177 ; ayrıca bk. Feridün II, 224 - 225.

³⁵ Fakat bu tarih, zayıf bir ihtimalle, istinsah tarihi olarak ta kabul edilebilir.

gösterilmiş ve bazı mektuplar hakkında—imkân nisbetinde—izahat vermeğe çalışılmıştır :

۱ — صورت مکتوب که سلطان جلال الدین خوارزمشاهی بسلطان روم سلطان علاء الدین کیقباد سلجوقی فرستاده بود (1a).

Sultān Celālū'd-dīn Mengübirtī tarafından, Merāğa'nın zaptını müteakip, Anadolu Selçuklu devleti ile dostluk tesisi arzusunu bildirmek üzere gönderilen bu mektubun metni İbn Bībī (Hüseyn b. Muhammed b. 'Alī) 'nin *El-Evāmirü'l-'Alā'iyye fi'l-umūri'l-'Alā'iyye*'sinde³⁶ (Ayasofya Ktp. Nr. 2985, s. 368 - 370), ondan naklen *Muhtaşar*'ında (*Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknāme d'Ibn-Bībī*. Texte persan publ. par M. Th. Houtsma. Leide 1902, s. 154 - 6) ve Paris'te Bibliothèque Nationale'deki farsça yazmalar arasında (Suppl. 1353) bulunan mühim bir "*Münşe'ât mecmuası*,"nda³⁷ (Vrk. 185 b - 186 b) görülmektedir. Mektub hakkında ayrıca bk. Yazıcı - Zāde, *Tārīḫ-i Āl-i Selçuk*. Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390, Vrk. 145 b - 146 a (Krş. *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après Ibn Bībī*. Texte turc publ. par M. Th. Houtsma. Leide 1902, s. 401 - 403); Mohammed en-Nesawi, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti*. Texte arabe publ. par O. Houdas. Paris 1891, s. 110 (Traduction, s. 182 - 3).

۲ — جواب سلطان علاء الدین المذكور (2 b₁₂).

Krş. İbn Bībī, *El-Evāmirü'l-'Alā'iyye* s. 371 - 3; *Abrégé du Seldjouknāme d'Ibn Bībī*, s. 157 - 9; Paris, Bibl. Nat., Suppl. Pers. 1353, vrk. 186 b; Yazıcı - Zāde, *Tārīḫ-i Āl-i Selçuk*. Nşr. Houtsma, s. 404 - 6; Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390, vrk. 146 a - b.

³⁶ Bu eser hakkında bk. Adnan Sadık Erzi, *İbn Bībī madd.* İslām Ansiklopedisi, 47. Cüz, 1950, s. 712-718; ayrıca Herbert W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bībī*. Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1950, Nr. 5, s. 55-57.

³⁷ Bu mecmuanın tavsifi için bk. Bahāu'd-dīn Muhammed b. Müeyyed-i Bağdādī, *Et-Teveşşül ilā't-Teveşşül*. Nşr. Ahmed Behmenyar. Tahran 1315 Şemsî, s. ۱۰۰ (Mīrzā Muhammed Kazvīnī'nin mukaddimesi); F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihi'nin yerli kaynakları*. Belleten VII / 27, 1943, s. 415. (Burada mecmua hakkında Mīrzā Muhammed Kazvīnī tarafından *Bīst Maḳāle*. II, Tahran 1313 Şemsî, s. 194-195'de malûmat verildiği yazılıyorsa da doğru değildir). Her iki yazıda da zikri geçen mektubun ve cevabının İbn Bībī'deki metinler ile ayniyeti tesbit edilememiştir.

سلطان علاءالدین کيقباد السلجوق بسلطان جلال الدين خوارزمشاهی نوشته

(3 b₁₂)

Bu mektub Antalya'nın fethini bildirmek üzere yazılmış ve "Şadr-ı Kebîr . . . El-Münşî'l - İsfahānî (Şemsü'd-dîn Muhammed İsfahānî³⁸ olsa gerek) eliyle gönderilmiştir. Mektubta ayrıca onun İsfahān'da ölen babasının terekesinin kendisine teslimine tavassut edilmesi rica olunmaktadır.

Burada bahsedilen feth, Antalya'nın I. İzzü'd-dîn Keykāvus tarafından ikinci defaki fethidir. Çünkü fethin Ramazan ayı sonunda vukubulduğu bildirilmektedir³⁹. I. Ğıyaşü'd-dîn Keyhüsrev zamanındaki birinci fethin tarihi ise 3 Şaban 603/5 Mart 1207'dir⁴⁰. Ayrıca mektubta Antalya üzerine "istircā'-ı hūne-i mağşüb ve intiza'-ı haqq-ı mevrūs," için gidildiği bildiriliyor. Buna göre I.

³⁸ Anadolu Selçukluları tarihinin mühim simalarından biri olan bu zât hakkında bk. Max van Berchem—Halil Edhem [Eldem], *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum III. Partie: Asie Mineure. 1. Fasc. Siwas et Diwrigi*. Le Caire 1910, s. 32 v. d.; Dr. Osman Turan, *Selçuk devri vakfiyeleri. III. Celâleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri*. Belleten XII/45, 1948, s. 28-32, 35, 41.

³⁹ Antalya'nın ikinci defa fethi İbn Bîbî'de Sinob'un 26 Cemaziye'l-âhır 611/1 Kasım 1214'de (Bk. İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*. Ayasotya Ktp. Nr. 2985, s. 152; krş. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*. München 1827, s. 94 v. d.) alınmasından evvel gösterilmektedir. (Bu hususta bk. *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 141 v.d; krş. Halil Edhem, *Kayseri şehri*. İst. 1334, s. 37 - 8). Fakat mektupta şehrin fethinin Ramazan ayının son günü olan bir cuma gününde vuku bulduğu, Antalya'ya şeker bayramında girildiği bildirilmektedir. İzzü'd-dîn Keykāvus'un saltanat yıllarında, Ramazanın son günü cumaya isabet eden yıl 612 (22 Ocak 1216) olduğuna göre İbn Bîbî'nin vekayii sıralamak hususunda hataya düştüğüne hükmetmek gerekiyor. Clément Huart, *Épigraphie arabe d'Asie mineure*. Extrait de la Revue Sémitique, 2. année, 1894, s. 18) ve Besim Darkot tarafından kabul edilen M. 1215 (*Antalya madd.* İsl. Ans. I, s. 460 b) tarihlerinin buna göre düzeltilmesi gerekiyor. Antalya fethi hakkında ayrıca bk. Cl. Cahen, *La Syrie du nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche*. Paris 1940, s. 627.

⁴⁰ Bk. Louis de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*. II, Paris 1852, s. 13 v. d; W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-âge*. Trad. Furey Raynaud. I, Leipzig 1923, s. 304. İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'sinde (S. 95 v. d.) tarih yoktur. Fakat *Muhtasar*'ında (Ngr. Houtsma, s. 35) gün tasrih edilmeksizin Şaban 603 tarihi zikredilmektedir. Bu birinci fetih hakkında ayrıca bk. Rāvendî, *Rāhatu's-sudūr* ve *Āyetü's-sūrūr*. Ngr. M. Ikbāl. London 1921 (Gibb M N S II.), s. 62, 137, 187, 462.

‘İzzü'd-dîn Keykāvus tarafından yazıldığı anlaşılan ve Celālū'd-dîn Hārizm-şāh'a gönderilmiş olması imkânsız bulunan bu mektubun Azerbaycan Atabeglerinden (İldenizîler) Muẓafferū'd-dîn Özbek Pehlevān b. Muḥammed'e⁴¹ yazılmış olabileceği ayrı bir araştırmada gösterilecektir.

٤ — جون نوبت خانیت باباقا⁴² رسید ملک شمس‌الدین [کرت] از مبادرت بصوب بندکی متخلف شد از سر شکایت ثبت⁴³ که بداشت پیش صاحب دیوان [شمس‌الدین جوینی] فرستاد (5 a₅)

Krş. Riẓa Ḳulī - Hān, *Mecma'u'l-fuṣaḥā* I, Tahran 1295, s. 35.

٥ — صاحب دیوان [شمس‌الدین جوینی] برای استمات جانب⁴⁴ خاطر این مکتوب را که آب لطافت از آن مترشح است و بنیان فضل بدان متوشح بفرستاد (5 a₁₀).

Bu mektubun ve aşağıda zikredilen cevabının bilhassa manzum kısımları muhtelif tariht eserlerde (Msl. bk. H v ā n d m ī r, *Habību's-siyer*. III/3, Bombay 1273, s. 67-8; ‘A b d u l - H ü s e y n N e v ā ī, *Ricāl-i kitāb-ı Ḥabību's-Siyer*. Tahran 1324 Şemst, s. 50-51; *Mecma'u'l fuṣaḥā* I, s. 34) ve mecmualarda görülmektedir (Ms. İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. Yazmaları, No. 862'deki mecmua, Vrk. 125 a; krş. A. Zeki Velidi, *Kert mi Kürt mü?* Türkiyat Mecmuası II, 1928, s. 395-6).

٦ — ملک شمس‌الدین [کرت] در جواب صاحب دیوان [شمس‌الدین جوینی] این مکتوب مرغوب نوشته و فرستاده (5 b₁₈).

٧ — صورت مکتوبی که امیر تیمورلنک بسطان یدرم بازید فرستاده است در دفه اول که هنوز میان ایشان مخالفتی بدید نیامده بود (6 a₁₀).

Bir an önce neşredilmesi gereken bu çok mühim mektub⁴⁵ hakkında şimdilik bk. Mükrimin Halil Yınanç, *I. Bayezid*

⁴¹ Bk. E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam*. Hanovr 1927, s. 231.

⁴² N : بابا اقا . ⁴³ N : ثبت . ⁴⁴ N : جانب و .

⁴⁵ Temür, 1396 yılı ilkbaharında Kuzey Şirvān'da Sāmūr nehri boyundan yazıldığı anlaşılan (bk. Vrk. 9 a) bu mektubunda kâfirlerle daima gaza ve eihad ile meşgul olduğunu duyduğu علی اعدائهم سيف الله المسلولون مع اعدائهم و رحمتهم المبعوث لصالح العباد من اوليائه حافظ بلاد الله ناصر عباد الله قاتل العداة والمخادين مرجع الفزاة والمجاهدين حامى نفور المسلمين جلال الحق والدنيا والدين غازى بازید جادر خان ه hakkında uzun medhiyelerde bulunmakta ve hânedanına dualar etmekte,

madd. İslâm Ansiklopedisi II, 1944, s. 375 a; A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk tarihine giriş. I, İst. 1946, s. 338, 472.

۸ — صورت مکتوبی که [امیر تیمورلنک] بعد از شکستن لشکر مصر و شام بروم

فرستاد (10 a₁₈).

Krş. Ferîdün Bey, *Münşe'ātu's-Selâtin*. I, İst. 1274, s. 140-2 (Aşağıda "Ferîdün", şeklinde kısaltılmıştır).

۹ — سواد مکتوبی که [امیر تیمورلنک] بعد از مخالفت بسلطان یدرم خان فرستاده

(12 a₁₁).

Krş. Ferîdün I, 132-4.

۱۰ — صورت مکتوبی که [امیر تیمورلنک] بعد از این دیگر مکتوب فرستاد

(14 a₈).

Krş. Ferîdün I, 125-7.

۱۱ — فتح نامه تیمورلنک الی سمرقند در وقت انہزام و انکسار یدرم بایزید

سلطان الروم و تقاضا و تکاسل کردن او (15 a₂₁).

Temür'ün Semerkand'da bıraktığı oğlu Ömer başta olmak üzere devlet erkânına hitaben⁴⁶ yazdığı bu feth-nâme Ankara muharebesi hakkında çok kıymetli malûmat ihtiva etmektedir⁴⁷.

۱۲ — تیمورلنک مصر سلطانی فرج بن برقوقه که ملک ناصر در ارسال اتدوکی مکتوبک

صورتی در (17 b₈).

۱۳ — سلطان شجاع بن محمد مظفر⁴⁸ مرض موتنده اوغلی انشا ایدوب امیر

تیموره ارسال ایلدوکیدر (19 b₈).

müteakiben Çingiz hânedanının sukutu üzerine İslâm ülkelerinin maruz kaldığı kargaşalıkları anlatmakta, geniş bir tarihi hülâsadan sonra kendisinin kuvvet kazanarak İran, Türkistan ve Kıpçakta elde ettiği zaferleri saymaktadır. Bundan sonra Özi (Dneper) ırmağının ötesindeki Firenklerle karşı sefer açacağını, son baharda ise « tagallüb ve tezvir ile » Mısırâ hâkim olan « Gulâmek-i Çerkesî » Berkuk'u ve onunla ittifak eden Kadı Burhaneddin'i (قاضی بچہ سیواس) te'dip edeceğini bildirmektedir.

« فرزند اعز ارجند ارشد عمر بهادر و تیمور خواجه بهادر و خواجه یوسف و ارغون شاه و بزرگان و قضاة و علما و اشراف دار الملک سمرقند »

Prof. M. Halil Yınanç'ın « Temür'ün Ankara muzafferiyeti hakkında Semerkand'da bulunan Şehzâde Ömer'e göndermiş olduğundan bahsettiği mektup her halde bu feth-nâmedir. Bk. İslâm Ansiklopedisi II, 1944, s. 391 a.

⁴⁷ Bu feth-nâme'den Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca'nın monografisinde (*La Campagne de Timur en Anatolie [1402]*). Bucureşti 1942 = Universitatea Mihăileană din Iaşi. Publicatiunile Institutului de Turcologie I.) faydalanılmamıştır.

⁴⁸ Muzaferilerden. Bk. Zambaur, s. 254.

- ۱۴ — صورت مکتوب امیر شاهرخ بهادر پسر برادرش میرانشاه که حاکم آذربایجان بود بعد از فوت پدر نوشته و فرستاده من انشایات تاج سلمان ⁴⁹ (21a₄).
 ۱۵ — مرحوم سلطان مراد خان تیمورلنک اوغلی شاهرخ بهادر خان ارسال ایلدوکی مکتوب مفصل در (23 b₁₁).

Krş. Ferīdūn I, 193 - 5.

- ۱۶ — مکتوب در جواب مکتوب خواجه جهان ⁵⁰ محمد پاشای قرامانی من انشاء ⁵¹ (28 a₉).
 ۱۷ — [فتح نامه سلطان مراد بن محمد در وقت انهزام و اتکسار لشکر انکروس] (29 b₁₇).

Yukarıda neşredilen feth-nâme.

- ۱۸ — فتح نامه قسطنطنیه عظمی بملک ملک عجم فرستاده شد از انشاء جزیری ⁵² (33 b₆).

Krş. Ferīdūn I, 244-8.

- ۱۹ — اوزون حسن سلطان جهانشاهی قتل اتدکده مرحوم سلطان محمد کوندرمشدر (36 a₂₁).

Ferīdūn I, 270-6'da "Ebū'l-feth ve'l-megāzi cennet-mekān Sulṭān Muḥammed Hān Gāzī ḥazretleri dergāhına Uzun Ḥasan İrān şahı Cihānşāh Mīrzā'yı ve oğlu 'Alī'yi i'dām ettiği ifādesiyle iftiḥāren taḳdīm eylediği nāme., başlığı ile aynı mevzu hakkında bambaşka bir mektub bulunmaktadır. Fakat dikkatle okununca Fatih Sultan Mehmed'e yazılmış olamayacağı derhal anlaşılır ⁵² bu mektûb Amasya valiliği sırasında Şehzâde Bâyezîd (II. Bâyezîd)'e gönderilmiştir. Bk. M. Halil Yınanç, *Akkoyunlular madd.* İsl. Ans. I, 1940, s. 268.

- ۲۰ — اوزون حسن سلطان ابو سعیدی قتل اتدکدنصکره سلطان محمد ارسال ایلشدر (38b₇).

⁴⁹ N : سليمان . Tāe-ı Selmānī hakkında bk. W. Hinz, *Timurtler tarihi hakkında menba tetkiki*. Dr. M. Altay Köymen terc. Belleten VI/21-22, 1942, s. 94 v.d.

⁵⁰ N : جهانشاه

⁵¹ Bu mektubtan sonra « کذا اوجد في النسخة » kaydı ile başlıksız olarak 6 satırlık bir mektub parçası gelmektedir. Bu 6 satır içinde mektubun mevzuuna ve nereye yazıldığına dair hiç bir işaret bulunmamaktadır.

⁵² Her şeyden evvel mektubun invocatio kısmındaki ibareler bunu açıkça gösteriyor (S. 275, s. 11 - 12) :

« نور خدقة الخلافة و نور حديقة الجلالة شمس فلك المدالة كوكب سماء الایالة السلطانی الاعظمی » .

Bu tarzda ancak bir şehzâdeye hitab edilebilir.

۲۱ — اوزون حسن [محمد بکه]⁵³ ارسال ایلشدر عداوتدن مقدم (40 a₂).

Bu mektub Fer ī d ū n I, 278 'de "Sultān Muḥammed Ḥān Gāzī ḥāzretleri dergāhına Uzun Ḥasan tarafından mübāhāt-güne taḳdīm olunmuş olan nāme., başlığı altında bulunmaktadır. Fakat hakikatte Niksar emiri Meḥmed Beğ'e gönderilmiştir. Krş. Isl. Ans. I, s. 268.

۲۲ — صورت مکتوب حسن خان الی سلطان بازید خان⁵⁴ (40 b₄).

Bu mektub — mündericatinin tedkikinden anlaşıldığına göre — Uzun Ḥasan'dan Sultan Bayezid'e değil, aksine şehzâdeliği sırasında Bayezid tarafından, adını tesbit edemediğim bir hükümdara yazılmıştır. Bayezid mektubda, Uzun Ḥasan'ın Osmanlı ülkesine yaptığı hücumlardan bahsetmekte, Akkoyunluların Köynülü-ḥişār (Koyul-ḥişār)'ı ele geçirdiklerini anlatmakta; fakat "Celālū'l-ḥaḳḳ ve'd-dünyā ve'd-dīn Ebū'l-Fetḥ babam Sultān Muḥammed,"in bunları hezimete uğratmak üzere harekete geçtiğini bildirmektedir.

۲۳ — عجم پادشاهی اوزون حسن مرحوم سلطان محمد خان کوندردشدر

(42 b₁).

Gürcistan seferi hakkında⁵⁵. Krş. Tahsin Öz, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Fatih Sulan Mehmed'e ait belgeler*. Belleten XIV / 53, 1950, s. 54.

۲۴ — سواد مکتوب جهانشاه الی سلطان الروم سلطان محمد خان غازی رخهاله

تالی (43 b₄).

۲۵ — مکتوب مرحوم سلطان محمد بجهانشاه میرزا از منشآت جزری (45 a₁).

۲۶ — وصف قصر جدید سلطان محمد از انشاء مرحوم محمود پاشا (45 b₁₃).

۲۷ — مکتوب بسطان دکن من اقالیم هندوستان از قبل⁵⁶ سلطان محمد خان علیه

الرحمة و الرضوان فرستاده بود (46 a₇).

Gucerat hâkimi I. Maḥmūd - Şāh'ua yazılmıştır. Bk. Zambaur, s. 296.

⁵³ Başlıkta evvelâ kırmızı mürekkeple « بسطان محمد » yazılmış, sonradan başka bir kalemle « بمحمد بکه » şeklinde düzeltilmiştir.

⁵⁴ Başlıkta bundan sonra, düzeltilmediğimiz şu kelimeler vardır: « حال کونه » امیر ایلیغا امامیه روم عمرها الله الملك القیوم.

⁵⁵ Uzun Ḥasan'ın muhtelif Gürcistan seferleri için bk. Walther Hinz, *Iran's Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*. Berlin 1936, s. 137-9; aynı eser, T. Bıyıklıoğlu terc. (*Uzun Ḥasan ve Şeyh Cüneyd*. Ankara 1948), s. 119-121.

⁵⁶ N : قبیل

۲۸ — از جانب سلطان یعقوب بجانب سلطان بایزید فرستاده اند در وقت جلوس بر سریر سلطنت (47 b₂).

۲۹ — در جواب مکتوب مسطور نوشته شده (49 a₈).

۳۰ — من سلطان بایزید خان الی سلطان یعقوب خان (50 b₄).

۳۱ — این هم از منشآت مولانا منشی است 57 (52 b₁₅).

۳۲ — این هم از جانب خداوندکار صدور یافته (53 b₂₁).

Ferīdūn I, 314: "Cennet-mekān Sulṭān Bāyezīd Hān Gāzī hazretleri dergāhundan Sulṭān Ya'qūb'a gönderilen nāme-i hūmāyun."

۳۳ — سلطان بایزید خان بن سلطان محمد خان بشیک 58 خان که بشلباش 59 (!)

مشهورست محل صدور یافته (55 a₈).

۳۴ — صورت مکتوب شاه اسماعیل که در وقت خروج بسطان بایزید رحمه الله

فرستاده، مکتوب اول اینست (58 a₁₆).

Ferīdūn I, 345.

۳۵ — صورت مکتوب که قزلش در جواب مکتوب سلطان بایزید خان نوشته

با صاسه چلی که ایلچی بود فرستاده (59 a₁₀).

Ferīdūn I, 34b.

۳۶ — صورت مکتوب که سلطان بایزید طاب‌تراه بشاه اسماعیل فرستاده مع

حسن بک کتخدای سنان پاشا از منشآت جمفر چلی تاجی زاده نشانچی بود (60 a₂).

۳۷ — جواب مکتوب مذکور با ایلچی مسطور (61 b₁).

۳۸ — سواد مکتوبی که حضرت مرحوم سلطان بایزید خان بسطان احمد میرزا 60

ولد اغورلی محمد 61 فرستاده است وقتی که پادشاه عجم شد (62 b₁₃).

57 Mektubun gönderildiği şahsa şu suretle hitab edilmektedir:

« الملك الاجل الاعظم الاورع الافخم سلطان الفرق (العراق ؟) نصره الحق والدوله والدين »

Bu Nuṣretü'd-dīn'ia kim olduğunu tesbit edemedim.

58 N: بشیک. Krş. Münecim-başı, Şahā'iful'-ahbār. III, s. 184.

59 Burada mevzubahs olan, XVI. yüzyılda Mâverâünnehr'de hüküm süren Ebū'l-Ḥayr oğullarından (Şibanlılardan) Şeybek Hān b. Şāh Budāk'ın ismi — Zeki Velidi Togan'ın verdiği izahata göre — muhtelif kaynaklarda kendisi zamanında yazılan nushasında da (Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Ktp. Nr. 3436, msl. vrk. 75 a) «Şibek, Şah b. Şāh» şeklinde yazılmaktadır (Bk. Bugünkü Türkîli [Türkistan] ve yakın tarihi. I. cild: Batı ve Kuzey Türkistan. İst. 1942-7, s. 123, not 64). Fakat yukardaki başlıkta Şibāş şekli hiç bir kaynakta görülmemektedir.

60 Akkoyunlulardan Göde Ahmed; bk. İsl. Ans. I, s. 264.

61 N: محمدی

۳۹ — در مقابلهٔ مکتوب سابق شاه اسماعیل فرستادند جواباً له از منشآت جمفر چلی (63 b 7).

۴۰ — از جانب وزرای عظام بامیرسلیمان ذوالقدر فرستاده شد (64 b 11).

Tevkî'î Mehmed Paşa tarafından yazıldığı anlaşılan bu mektubun Dulkadır-oğlu Süleymân Beğ'e gönderilmiş olması kronolojik bakımdan imkânsızdır (Bk. Z a m b a u r, s. 158). Burada adı geçen Süleymân Beğ, Akkoyunlu ümerâsından Süleymân Bîçen'dir. Bk. R. R a h m e t i A r a t, *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı*. Türkiyat mecmuası VI, 1939, s. 299; İsl. Ans. I, 261.

۴۱ — صورت⁶² مکتوب سلطان بایزید الی دیار مِج از انشاء مولانا منشی (65 b 4).

۴۲ — صورت مکتوبی که شاه اسمعیل بشیک خان فرستاده است⁶³ (67 b 4).

Bu unvan unvan yanlıştır. Mektubun münderçatı tedkik edilince H. 959 yılında "Emîr Kütlü Beğ" e yazıldığı anlaşılıyor.

۴۳ — شروانشاه، شیخ جنید اردبیلی اوغلی خواجه علی⁶⁴ مکتوبنک جوابندهدر (70 b 11).

۴۴ — سواد مکتوبی که سلطان بایزید بحسین بیقرا که سلطان خراسان بود فرستاده است (71 a 14).

۴۵ — مکتوبی که سلطان بایزید مرحوم بسطان یاقوب شاه فرستاد (72 a 8).

Bu unvan yanlıştır. Mektub H. 959'da "Emîr Kutlu Beğ" e yazılmıştır.

۴۶ — سواد مکتوبی که والدهٔ سلطان یاقوب را سلطان بایزید خان فرستاد جواباً عن کتابها از منشآت مولانا منشی المرحوم (72 b 17)⁶⁵.

⁶² «صورت» kelimesinin evvelinde, başlığa dahil olarak kırmızı mürekkeple «محمد پاشای قرمانی» ismi yazılmıştır. Bu zat Fâtih Sultân Mehmed'in veziri olup II. Bâyezîd'in cülûsu sırasında çıkan karışıklıklarda (4 Mayıs 1481) öldürülen Tevkî'î Mehmed Paşa'dan başka bir kimse değildir (Bk. yukarıda s. 602). Herhalde münşe'ât'ın müstensihî, bir evvelki Fâtih devrine aid mektûbun sonunda — kendisi tarafından yazıldığına delâlet etmek üzere — Paşa'nın ismini görmüş, fakat dalgınlıkla 41. mektûbun başlığına eklemiştir.

⁶³ Tarihi : Evâ'îl-i Rebî'cu'l-âhır 914.

⁶⁴ Hâce 'Alî (Şeyh Sultân 'Alî), Şeyh Cüneyd'in torunu ve Şeyh Haydar'ın oğludur (Bk. W. H i n z, *Irans Aufstieg*, s. 74 v.d.). Başlığın buna göre düzeltilmesi gerekiyor.

⁶⁵ Bu mektub noksan bırakılmış ve sahife kenarına «Me'âl-i mektûb nushâda yazılmamışdı» kaydı ilâve edilmiştir.

- ۴۷ — فتح نامه ولایت سند⁶⁶ که در تاریخ اثنی و تسمین و ثمانمیه واقع شده بود از منشآت خواجه مروارید (73 a₁₇).
- Krş. *Münşe'at-ı Hâce Şihâbü'd-dîn 'Abdullâh Mervârîd*. İst. Üniversite Ktp. FY 270, vrk. 33 b (Aşağıda "Mervârîd," olarak kısaltılmıştır)⁶⁷.
- ۴۸ — شروانشاه را فرستاده اند از انشاء خواجه مروارید (76 a₆).
- Krş. *Mervârîd*, 84 a.
- ۴۹ — سلطان یعقوب بایندری را نوشته شد از منشآت منشی مزبور (76 b₁₀).
- Krş. *Mervârîd*, 47 a.
- ۵۰ — پادشاه آذربایجان رستم خان نوشته شده از جانب امیر خراسان از منشآت خواجه مروارید (78 a₉).
- Krş. *Mervârîd*, 43 b.
- ۵۱ — کتاب حضرت اعلیٰ بحضرت اسماعیل الاردبیلی (79 a₃).
- Krş. *Mervârîd*, 18 b.
- ۵۲ — کتاب حضرت حسین بایقرا لی احمد میرزا ولد اوغورلی میرزا (80 a₁₃).
- Krş. *Mervârîd*, 44 a.
- ۵۳ — کتاب شیخ الاسلام بسطان الروم سلطان بازید روح الله (80 b₁₄).
- Krş. *Mervârîd*, 49 a.
- ۵۴ — مکتوب خواجه عیدالله قدس الله سره (82 a₁₄).
- Krş. *Mervârîd*, 45 a.
- ۵۵ — کتاب همیون بنور علی بیک بایندور نوشته شده (83 a₁).
- Krş. *Mervârîd*, 46 a.
- ۵۶ — مکتوب بخدمت حضرت مخدومی* نورا [عبدالرحمن جامی] در تألیف بهارستان (38 b₂₀).
- Krş. *Mervârîd*, 44 b.
- ۵۷ — نشان در باب سید نورالدین محمد پادشاه هند نوشته شده (84 b₃).
- ۵۸ — کتابت همیون بشیخ محمد لاهی فرستاده شد (85 a₁₆).
- Krş. *Mervârîd*, 51 a.
- ۵۹ — مکتوب امیر حمین بشیخ نجم الدین بجان عراق نوشته شده (85 b₁₈).
- Krş. *Mervârîd*, 53 b.

⁶⁶ هند :

⁶⁷ Ricam üzerine bu nushanın varak numaralarını bildirmek lütfunda bulun İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doçentlerinden Sayın hocam B. Ahmed Ateş'e teşekkür ederim.

۶۰ — صورت مکتوبی که مولانا منشی در وقت فتح آق کرمان و کیلی باسر سلطان بایزید انشا کرده بجانب ملاک ملک عجم مرحوم سلطان یعقوب با رسول مقبول فرستاده (86 b₁₂).

Ferīdūn I, 294 - 7.

۶۱ — جواب مکتوب مذکور از جانب پادشاه عجم از منشآت مولانا ادریس (89 a₁₉).

Ferīdūn I, 297 - 9'daki cevaba uymamaktadır.

۶۲ — صورت فتح نامه قلمه متین متون که حصن حصین و درج آهنین بود از منشآت فایض النشآت مولانا شیخ زاده بسطان بایزید خان داده (!) (91 b₁₅).

Ferīdūn I, 340 - 344: "*Muton ka'asının fethi tebşirine dā'ir Şeyh-zāde Efendi inşasıyle Memālik-i Maḥrūseye gönderilen feth-nāme-i hümāyūn.*"

۶۳ — صورت مکتوب که از سلطان بایزید خان علیه الرحمة و الرضوان بجانب مولانا جامی رحمة الله علیه فرستاده (93 b₁).

Ferīdūn I, 361 - 2.

۶۴ — میرزا احمد ولایت عجمه مستولی اولدقده مولانا ادریس مبارکباد ایچون ایچون انشا اتدوک صورت مکتوبدر (94 a₁₅).

Ferīdūn I, 335 - 6; fakat burada "*Cennet-mekān Sulṭān Bāyezīd Ḥān Ġāzī hazretleri dergāhına Uğurlu Aḥmed Şāh tarafından Rüstem Pādīşāh'ı mağlūb itdiği ifādesiyle İdrīs-i Bidlīsī inşasıyle gelen nāme*" nin (S. 333 - 5) cevabı olarak gösteriliyor.

۶۵ — عجم پادشاهی جابنیدن مرحوم سلطان سلیم حضرتلرینه کلشدر (95 b₁).

Ferīdūn I, 368 - 9: "*Cennet-mekān Sulṭān Selīm Ḥān Ġāzī hazretlerinin şehzādelik zamānlarında Sulṭān Ya'qūb'dan gelen nāme.*"

۶۶ — مکتوب بحسین باقرا فرستاده (96 a₁₀)⁶⁸.

۶۷ — صورت مکتوبی که پادشاه عالیناه سلطان سلیم شاه ب شاه کراه قزلباش سپاه فرستاده با جاسوس محبوس خود که قلیج گفتندی قبل از مقاتله (96 b₈).

Krş. Ferīdūn I, 379 - 381; Luṭfī Paşa, *Tevārīh-i Āl-i Osmān*. Nşr. 'Alī. Ist. 1341, s. 208 - 213; Ḥāce Sa'ūdū'd-dīn, *Tācū't-tevārīh*. II, Ist. 1279, s. 246.

⁶⁸ Bu mektubun noksan olduğu vrk. 96 b'deki « آخر مکتوب در منقول عنه نبود » kaydı ile bildirilmiştir.

۶۸ — این مکتوب را یکی از کاتبان حقیر که علوفهٔ سلطانی نمی خورد بهر آرمایش طبع انشا کرده و بدرگاه عالیشان عرضه داده (98 b₃).

Krş. Ferîdün I, 382 - 3: "*Cennet-mekân Sultân Selîm Hân Gâzî hazretleri dergâhından ikinci def'a olarak Şâh İsmâ'ile Mevlânâ Mürşid-i 'Acem inşasıyle gönderilen nâme-i hümâyün.*"

۶۹ — جواب مکتوب شاه اسماعیل که سید عبدالوهاب قاضی تبریز آورده در آماسیه بعد از انهرام و مقاتله (100 a₈).

۷۰ — صورت مکتوب شاه اسماعیل بهر التماس مصالحه بیادشاه عالیشان سلیم شاه فرستاده در ادرنه آمده (102 a₈).

Ferîdün I, 413 - 4.

۷۱ — صورت مکتوبی که شاه اسماعیل الاردیبیلی بسلطان سلیم شاه ابن سلطان بایزید خان عثمانی فرستاده ، وقتی که در طربزون بوده است (104 a₂).

۷۲ — صورت مکتوبی که سلطان سلیم شاه بیادشاه ماوراء النهر و ترکستان عیید خان فرستاده است وقتی که قصد محاربهٔ قزلباش کرده از انشاء تاج زاده (105 a₇).

Krş. Ferîdün I, 374 - 7.

۷۳ — فتح نامهٔ عرب و عجم < و > مصر و حلب در دست سلطان سلیم عثمانی بسلطان هندوستان (107 b₁₆).

Krş. Ferîdün I, 447-9'da "*Cennet-mekân Sultân Selîm Hân Gâzî hazretleri dergâhına Hind pâdîşâhı Muzaffer Hân'dan vârid olan tebrik-nâme-i fetih-i hutta-i 'Irâq'dır.*" başlığı ile yalnız cevabı vardır. Adı geçen Muzaffer Hân hiç şüphesiz 2 Ramazân 917 / 23 Rebî'ü's-sânî 932 arasında hüküm süren Gucerât hükümdarı II. Muzaffer Şâh'dır (Bk. Zambaur, s. 296).

۷۴ — سواد مکتوب شاه اسماعیل که ایلچیش با ایلچی شروانشاه آمده بود (110 a₃)⁶⁹.

Krş. Ferîdün I, 525 - 6.

۷۵ — صورت مکتوب بیادشاه عالیشان بشاه اسماعیل خان جواباً عن کتابه از انشاء منشی مذکور (110 b₁₇).

Krş. Ferîdün I, 526 - 7: "*Re'isü'l-küttâb Cevri Çelebî inşasıyle yazılan cevâbdır.*"

⁶⁹ Vrk. 110 b'de, mektubun sonunda, Ferîdün'daki sûrete ilâveten Şah İsmail'in mührünün kopyası olması muhtemel görülen şu yazı vardır:

اسماعیل بن حیدر بن جنید الصفوی

المتوکل علی الله العزیز القوی

۷۶ — سواد مکتوب پادشاه شروان بسطآن زمان وقتی که ایلچی* او با ایلچی* شاه اسماعیل آمدند مبارکباد (111 b₇).

Krş. Ferīdūn I, 527-8.

۷۷ — جواب مکتوب مذکور از منشآت منشی* مسفور (112 b₂₁).

Krş. Ferīdūn I, 528.

۷۸ — صورت مکتوب ابراهیم پاشا وزیر اعظم بنواب شاه اسماعیل⁷⁰ (113 a₂₀).

۷۹ — صورت مکتوبی که پادشاه جهان سلطان سلیمان عز نصره بوالی* ولایت

کیلان و شروان فرستاده است از بهر تحقیق وفات شاه اسماعیل الاردبیلی (114 a₁₀).

Ferīdūn I, 540-1.

۸۰ — صورت مکتوبی که بشروانشاه فرستاده شد از انشاء کاتب دیوان حیدر چلی

(115 b₄).

۸۱ — این هم از قبیل مکاتبات سابقست بجهت قولباش نوشته شده از آن کاتب مزبور⁷¹

(116 b₉).

۸۲ — من سلطان یعقوب الی بایزید خان رحهما الله تالی (117 a₉)⁷².

۸۳ — از منشآت مولانا شمس الدین المنشی (117 b₈).

۸۴ — این مکتوب نیز بسطآن مشار لیه فرستاده است (118 a₉).

۸۵ — مولانا منشی از جانب مالک ملک عجم نوشته (118 b₂₁).

۸۶ — از منشآت شمس الدین سلطان جهان⁷³ نوشته شد (119 b₁₃).

۸۷ — از آن مولانا منشی از جانب خود بیکی از اکابر نوشته شده (120 a₁₅).

۸۸ — مولانا منشی از جانب خداوندکار بسطآن یعقوب رحهما الله تالی (121 b₈).

۸۹ — مولانا منشی از جانب سلطان بایزید خان بجانب سلطان یعقوب نوشته شده است

(122 a₁₇).

۹۰ — این مکتوب نیز از سلاطین عجم آمده است (124 a₄).

۹۱ — این مکتوب بسطآن یعقوب آمده از انشاء مولانا منشی (124 b₁₀)⁷⁴.

⁷⁰ Tarihi: 10 Muḥarrem 930. ⁷¹ Tarihi: Evāhır-ı Rebī'ü'l-evvel 931.

⁷² «Celālu's-Saltāna ve'd-devle ve'd-dīn» unvanını taşıyan bir hükümdara (II. Bayezid'e?) yazılan bu mektubun sonunda «El-Vāsıku bi'llah Selçük Şāh» imzası görülmektedir. Bu Selçük Şāh'ın kim olduğunu tesbit edemedim. Fakat burada bir istinsah yanlışlığı olduğunu ve Selçük Şāh yerine Ya'küb Şāh (Akkoyunlu) yazılması gerektiğini zannediyorum.

⁷³ N : سلطان جهان . Muhtemelen : سلطان جهانشاه .

⁷⁴ Bu başlık yanlışdır. Mektubun Hindistan hükümdarlarından birine gönderildiği anlaşılıyor.

- ۹۲ — از جانب خداوندگار سلطان یعقوب نوشته شد (125 a₁₅).
- ۹۳ — مکتوبی که از سلطان یعقوب بسطان بایزید رحمه الله آمده است (126 a₁).
- ۹۴ — [مکتوبی که به] عالیحضرت خلافت مآب سلطان بایزید [نوشته است]. (126 a₁₂).
- Krş. Ferīdūn I, 320-1: “*Cennet-mekān Sultān Bāyezīd Hān Gāzī hazretleri dergāhına Ya’kūb Şāh tarafından Gürci vilāyetinin fethi ifādesiyle taq̄dīm olunmuş olan nāme.*”
- ۹۵ — از سلطان یعقوب بسطان بایزید خان آمده است 75 از منشآت ملا ادریس (128 a₉).
- ۹۶ — مولانا منشی بشیخ نجم الدین وزیر سلطان یعقوب فرستاده (129 a₁₄).
- ۹۷ — سواد مکتوب که از جانب وزیر اعظم امیر معظم احمد پاشا بحجاب عاضی عیسی که صدر سلطان یعقوب بود فرستاده 76 هم از ملا منشی است (129 b₁₂).
- ۹۸ — جواب مکتوب سابق از قبل مولانا عیسی دام مسیحاه (130 b₇).
- ۹۹ — جواب مکتوب سلطان یعقوب وقتی که مولانا منشی را طلب کرده از منشآت منشی* مزبور از جانب سلطان بایزید خان (131 a₆).
- ۱۰۰ — این هم از انشاء مولانا منشی* مذکور است (131 b₁₉) 77.
- ۱۰۱ — مکتوب بسطان 78 یعقوب از جانب سلطان بایزید خان (132 b₁₃).
- ۱۰۲ — از آن مولانا ادریس بدلیسی سلمه الله عن الحدیثان (133 a₂₁).
- ۱۰۳ — صورت مکتوب سلطان جم بسطان بایزید وقتی که در فرنگستان بود مع مصطفی پاشا [فرستاد] (133 b₁₅).
- Krş. Ferīdūn I, 292-3.
- ۱۰۴ — این نیز صورت مکتوب سلطان جم است بسطان جم است بسطان بایزید خان نورالله مرقدما وقتی که مصطفی پاشا بفرنگستان رفته بود آورده (134 b₁).
- Krş. Ferīdūn I, 291-2.
- ۱۰۵ — من سلطان بایزید خان الی حضرت مولانا عبدالرحمن جامی علیه الرحمة والاحسان (135 a₆).
- Krş. Ferīdūn I, 362-3.

فرستاد : 76 N آمده اند : 75 N

77 * Emīr-i nāmdār Şāhzāde-i kāmkar . . . Emīr İshāk » a hitaben yazılmıştır. Bu Emīr İshāk'ın Karaman-oglu İbrāhīm Bey'in oğullarından İshāk olması hatıra geliyor (Ölm. 892 ; bk. Halil Edhem, *Düvel-i İslāmiyye*, s. 299).

سلطان : 78 N

- ۱۰۶ — جواب مکتوب مذکور از آن ملا عبدالرحمن جامی (135 b₁₉).
Ferīdūn I, 363 - 4'teki cevap, buna benzemektedir.
- ۱۰۷ — من سلطان بایزید الی مولانا جلال دوانی رضی الله عنهما (137 a₇).
Krş. Ferīdūn I, 364; burada, mektubun tarihi (Şa'bān 895)⁷⁹ zikredilmiyor.
- ۱۰۸ — از آن مولانا جلال الدین دوانی در جواب کتاب مذکور (137 b₁₂).
Ferīdūn I, 364'teki cevap buna benzemektedir.
- ۱۰۹ — من سلطان المعجم الی سلطان الروم (139 a₁₄).
- ۱۱۰ — سواد مکتوب که مکتوب الیه مجهول است (140 a₁₄).
- ۱۱۱ — مکتوب دیگر (140 b₁₄).
- ۱۱۲ — این در جواب مکتوب سلطان سلیمان بیقرا فرستاد (140 b₂₁).
Bu unvan yanlışdır. Mektub, Ferīdun I, 305-6'da "*Cennet-me-kān Sultān Bāyezīd Hān Ġāzī hazretleri dergāhından Hōrāsān pādīshāhı Hūseyn Baykara tarafına hūlūşu hāvī işdār buyurulduğu*," bildirilen mektubun aynidir.
- ۱۱۳ — الی سلطان حسین بیقرا شاه خراسان (141 b₅).
- ۱۱۴ — من سلطان المعجم الی سلطان الروم بایزید خان نوشته شده (142 a₄).
- ۱۱۵ — مکتوب بشاه شروان فرستاده شد وقتی که سلطان سلیم خان فتح بلاد مصر و شام و حلب کرده از بهر فتح فرستاده است (142 b₁₁).
Ferīdūn I, 437 - 444'de bulunan mektubun muhtasarı. Bu mektup için bk. Nr. 124.
- ۱۱۶ — از طرف هندوستان سلطان مظفر خان که صاحب بکراتست⁸⁰ پادشاه عجم و عرب سلطان سلیم را فرستاده وقتی که چرکس ناکس را شکست و فتح نامه فرستاده از انشاء شاکرد < و > داماد خواجه جهان (144 b₁₄).
- Kr. Ferīdūn I, 447-9.
- ۱۱۷ — صورت مکتوبی که مولانا خواجه اصفهانی بدرکاه سلطان سلیم ارسال کرده است (146 b₄).
- Krş. Ferīdūn I, 416 - 7.
- ۱۱۸ — مکتوب دیگر بلسان تاتاری که مذکور خواجه اصفهانی فرستاده (147 a₁₂).
- Krş. Ferīdūn I, 417 - 8.

⁷⁹ N : نامایه = تمسایه هیچ şüpheşiz (995) سنه خمس و تسمن و تسمایه :
düzeltiliecektir. ⁸⁰ N : کبیاست

۱۱۹ — صورت مکتوبی که پادشاه هند ایاز سلطانی بدرکاه جهان پناه سلیمانی فرستاده جواباً عن مکتوبه المشر بفتوحات ممالک العرب (148 a₁₃).

Ferīdūn I, 449: "*Hind meliklerinden Melik Ayās tara-fından.* "

۱۲۰ — این را ایاز سلطانی⁸¹ بنواب کامیاب خاقانی فرستاده (149 a₉).

۱۲۱ — این مکتوب را سلطان سلیم بشروان شاه فرستاده که از منشآت کاتب دیوان حیدر چلبی است (151 a₇).

Krş. Ferīdūn I, 435: "*Māzenderān hākimine irsāl buyrulan Mışır feth-nāme-i hümāyūnu.* ". Mecmuada mektubun baş tarafı yazılmamıştır.

۱۲۲ — این مکتوب نیز بیادشاه کیلان از جانب پادشاه سلیم خان نوشته شده (125 b₇).

۱۲۳ — این نیز باصرای عجم مثل کیلانات و مازندرانان فرستاده شد (125 b₁₈).

۱۲۴ — فتح نامه مصر و شام و حلب و حرمین شریفین و سائر ممالک عرب (153 b₂).

Krş. Ferīdūn I, 437 - 444: "*Mevlānā İdrīs inşāsiyle Şir-vān-şāh'a gönderilen Mışır feth-nāme-i hümāyūnu.* "

Krş. yukarıda Nr. 115.

۱۲۵ — مکتوب سلطان یعقوب الی سلطان سلیمشاه بن سلطان بازید خان صاحب امارت طبرزون در زمان حیات والد سمیدش سلطان بازید مرحوم فرستاده (160 b₂₀).

Krş. Ferīdūn I, 370 - 2: "*Elvend Şāhının*⁸² *taqđim itdiği nāme.* "

۱۲۶ — فتح نامه قلعه کیلی و آقکرمان من منشآت المرحوم مولانا تاج زاده (162 a₁₁).

۱۲۷ — مکتوب سلطان حسین بیقرا الی سلطان یعقوب خان وقتی که فرزنداناش سور کرده اند از انشا خواجه (164 a₄).

۱۲۸ — جواب مکتوب مزبور از انشاء خواجه اصفهانی (165 a₅-b₄).

⁸¹ N : ایاز سلطانی بنده رای : 151 a, st. 6 ; 149 a, st. 8 ; Krş. Vrk.

⁸² Hiç şüphesiz Akkoyunlu begi Elvend b. Yūsuf b. Uzun Ḥasan. Bk. İsl. Ans. I, 261.

